

POVIJEST

ИСТОРИЈА

HISTORIJA

**Историја 20. вијека у уџбеницима
Босне и Херцеговине:**

**Анализа уџбеника историје за
завршне разредe основне школе**

Анализу извршила: др Хајке Карге (Heike Karge)
Георг Екерт Институт за међународно истраживање уџбеника
Брауншваиг, Њемачка

април 2008. године

Историја 20. вијека у уџбеницима Босне и Херцеговине:

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

Аналізу извршила: др Хајке Карге (Heike Karge)
Георг Екерт Институт за међународно истраживање уџбеника
Брауншваиг, Њемачка

април 2008. године

Ова анализа је објављена захваљујући финансијској подршци Мисије ОЕБС-а у Босни и Херцеговини. Ставовима и начином представљања материјала у овој публикацији никако се не износи мишљење Мисије ОЕБС-а у Босни и Херцеговини у погледу садржаја. Ставови и мишљења изнесени у овој публикацији, искључиво су ставови и мишљења аутора те не представљају и не одражавају званични став или политику дјеловања Мисије ОЕБС-а у Босни и Херцеговини. Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини не даје гаранцију, представку или обавезу, било изричиту или да се подразумева, не преузима било какву правну обавезу, било директно или индиректно, или одговорност за квалитет, тачност, комплетност, прикладност или коришћење података, текстова, и осталих ставки садржаних у овој публикацији.

Садржај

КРАТАК ПРЕГЛЕД	5
1. УВОД	9
Уџбеници одабрани за анализу	10
Критеријум за одабир уџбеника	10
Оквир за анализу	11
Одабир тема за анализу	12
2. ЈЕЗИК	13
Језик мржње.....	14
Скривене поруке и историјска терминологија.....	14
3. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА	17
3.1. Како су у уџбеницима представљене жене, националне мањине и свакодневни живот	18
Представљање жена	18
Националне мањине	19
Свакодневни живот.....	20
3.2. Значај националне историје - Босна и Херцеговина као полазиште	22
Историја Босне и Херцеговине – с одређеним циљем.....	23
Историја Босне и Херцеговине – интегративни приступ	23
Историја Босне и Херцеговине – без уљепшавања	24
Историја Босне и Херцеговине - како је виде Срби.....	24
Историја Босне и Херцеговине - како је виде из Хрватске.....	25
Писмо које се користи у Босни и Херцеговини.....	26
3.3. Распад Југославије и рат у Босни и Херцеговини	26
Распад Југославије	26
Референдум о независности Босне и Херцеговине	27
Рат у Босни и Херцеговини	27
Одређивање датума почетка рата у Босни и Херцеговини	28
3.4. Методологија рада на посљедњим поглављима	29
Отворена питања.....	29
Рат као тема извађена из контекста	30
Рат уз обазриво приказивање	30
Рат у Хрватској и Босни и Херцеговини	31
Привидна непристрасност	31
У црно-бијелој техници	33
3.5. Методолошка страна: коришћење метода компарације, мултиперспективног виђења и критичког размишљања	33
Први свјетски рат - методологија рада	35
Херојство у Првом свјетском рату	36
Критички приступ тематици Првог свјетског рата	36
Скривене поруке	37

4. КВАНТИТАТИВНИ И СТРУКТУРАЛНИ АСПЕКТИ	39
4.1. Омјер у приказивању историјских периода	40
4.2. Омјер у приказивању свјетске и европске, односно националне историје	40
<i>Обједињеност приказивања свјетске и европске историје са националном историјом</i>	41
4.3. Структура и композиција уџбеника	42
<i>Структура уџбеника прије усвајања Смјерница</i>	42
<i>Структура уџбеника након усвајања Смјерница</i>	43
<i>Два примјера успјешно израђених радних свески</i>	43
<i>Даљњи утицај Смјерница</i>	44
5. ДОДАТАК	45
5.1. Подјела историјских периода у уџбеницима/веза између свјетске и националне историје у сваком од историјских периода	46
5.2. Графички приказ жена у уџбеницима	46
5.3. Списак анализираних уџбеника	48
5.4. Скраћенице	48
5.5. Смјернице	49

Кратак преглед

Увод

Овом анализом намјеравало се испитати да ли одабрани уџбеници историје, који су у Босни и Херцеговини одобрени за школску 2007/08. годину, одговарају савременим стандардима прописаним у *Смјерницама за писање и оцјену уџбеника историје основних и средњих школа у Босни и Херцеговини*¹, за које је подстрек нађен у савременој, европској пракси израде уџбеника и овом тренду. Испитивањем је обухваћено упоређивање одређених уџбеника историје, који су објављени прије усвајања *Смјерница*, како би могли да упореде уџбенике коришћене прије и после усвајања *Смјерница*. Анализирано је седам уџбеника историје за осми и девети разред основне школе, с посебним освртом на догађаје из 20. вијека.

Полазиште за анализу, узето из *Смјерница*, су *Опште* односно *Посебне* односно *Појединачне смјернице за писање уџбеника историје* у Босни и Херцеговини. У њима су задате четири категорије које чине оквир за анализу: језик, квалитативни аспекти у смислу садржаја, методолошки аспекти и квантитативни аспекти.

У овом документу представљени су први резултати истраживања које је обављено у двије етапе.² У другом дијелу анализе испитано је колико се у цијелој Босни и Херцеговини стварно користе ови уџбеници, уз информације добијене од наставника како о новим тако и о старим уџбеницима.

Помаци у приступу материји

Прикази Првог свјетског рата и његовог утицаја на босанскохерцеговачко друштво могу да се сматрају позитивним примјером: у свим прегледаним уџбеницима видљив је уједначен и методолошки осмишљен приступ (с изузетком уџбеника *Матковић*, у којем се аутори нису бавили овом темом).

Други позитивни примјери указују на дјелимично измијењен однос у приказивању глобалне и локалне историје (приближно 60 према 40%), чиме се сугерише пораст нивоа свијести и уважавање процеса интеграције и глобализације у историји 20. вијека. Овај тренд је успостављен прије објављивања *Смјерница* и присутан је у свим анализираним уџбеницима.

Док у уџбеницима објављеним прије усвајања *Смјерница* заступљеност текста много доминира на рачун наставног материјала (илустрације, задаци и извори), у свим новијим уџбеницима видна је већа уједначеност између текста и наставног материјала. Овај тренд охрабрује, јер доприноси квалитету садржаја и томе колико ће бити употребљив ученику. Два од прегледаних уџбеника (*Валента* и *Шехић*) истичу се у том погледу.

Жене, националне мањине и свакодневни живот

Још је већи утицај *Смјерница* у погледу бољег представљања жена, националних мањина и свакодневног живота, што су све циљеви добро осмишљеног и уједначеног погледа на историју који иду даље од традиционалног свођења на политичке и војне догађаје.

- У уџбеницима *Валента*, *Шехић* и *Хаџиабдић* у текст је увршћена улога жене и свакодневни живот, користећи интегративни приступ.
- У уџбенику *Пејић 07* обухваћен је свакодневни живот, првенствено у првом дијелу уџбеника.
- У уџбенику *Матковић* дата је добра квантитативна равнотежа свакодневном животу, али квалитативна анализа открива јаке антисрпске призвуке, на примјер, код приказивања настојања да се угуши хрватска култура.

¹ Смјернице су 2006. године усвојили сви министри образовања у Босни и Херцеговини и налазе се у Додатку 5.5 овог документа.

² Истраживање омогућила и финансирала Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

Представљање националних мањина јавља се много чешће након објављивања *Смјерница*. Међутим, најчешће је ријеч о чисто информативним представљањима или тенденцији да буду приказани као „жртве“, без понирања у дубину или у критичку, емпатичку расправу.

- У уџбеницима *Валента* и *Шехић* аутори се у приказивању баве проблемима националних мањина, и дају више детаљнијих чињеница и основа за критичко резонување.

Говор мржње и скривене поруке

Говор мржње је израз за говор којим се намјерава да понизи, застраши или подстакне на насиље или предрасуде против лица или групе на основу одређених критеријума, као што су: национална припадност, вјероисповијест, пол, старосна доб, народност, морална или политичка увјерења.

Усклађеност са *Смјерницама* још је разноликија у погледу коришћења језика и одустајања од говора мржње:

- Аутори се у уџбеницима *Валента*, *Шехић* и *Хаџиабдић* придржавају *Смјерница*. Нема говора мржње.
- У уџбеницима *Пејић 07* и *Пејић 06*, *Матковић* и *Ганибеговић* то нису учинили на неколико мјеста и посежу чак за погрдним коментарима који се односе на једну или више националних група.
- У уџбеницима *Пејић 07* и *Пејић 06* коришћен је говор мржње у оним дијеловима уџбеника у којима приказују историју Другог свјетског рата и периоде након овог рата.
- У уџбеницима *Матковић* и *Ганибеговић* коришћен је језик који није само „говор мржње“ него и језик скривених порука, који своди ток историјских догађаја, и уопште историје, на неколико мотива и извора, заснованих у непријатељском понашању „других“ према себи (својој националној групи).

Босна и Херцеговина и њени народи

Аналитичарка је детаљно истраживала да ли је, у складу са *Смјерницама*, Босна и Херцеговина основно полазиште у уџбеницима, и како је у уџбеницима приказана историја других конститутивних народа и националних мањина у Босни и Херцеговини. Треба имати на уму да је групи, односно народу за који је уџбеник посебно, и искључиво, писан, ускраћен уједначен приказ о другим народима и народностима. Међутим, пристрасно писан уџбеник не служи на прави начин ни народу који би требало да га користи.

- Код *Валенте*, *Хаџиабдића*, *Шехића* и *Ганибеговића* Босна и Херцеговина је посматрана као центар националне историје и јасно полазиште. Ово се односи на све што се дешавало на територији Босне и Херцеговине.
- Код *Валенте*, *Хаџиабдића* и *Шехића* концепт националне историје је, шта више, усмјерен на историју свих конститутивних народа и националних мањина у Босни и Херцеговини.
- У *Ганибеговићу* се, са друге стране, фаворизује приказ историје муслиманског/бошњачког становништва у Босни и Херцеговини. (Овај уџбеник се више не налази на списку уџбеника одобрених за коришћење у школама, али је анализиран како би се оцијенио утицај *Смјерница*.)
- У уџбеницима *Пејић 07* и *Пејић 06* претежно је приказана српска историја – историјски догађаји на подручју Балкана са становишта српског народа, тако да концепт националне историје подразумеива националну историју Срба.
- У уџбенику *Пејић 07* видни су позитивни утицаји из *Смјерница*. Помак ка поближем описивању историјских догађаја у Босни и Херцеговини (иако још увијек са превагом гледишта српског народа) видљив је посебно у првом дијелу уџбеника, који се бави историјом од краја 19. вијека до 1941. године.

- Код *Матковића* полазиште је потпуно другачије, то јест, приказана је историја Хрватске, а, мјестимично, и историја Хрвата у Босни и Херцеговини. Концепт националне историје овдје се искључиво односи на националну историју Хрвата. Што се тиче израде ширег концепта националне историје, и коришћења Босне и Херцеговине као полазне тачке, тога код *Матковића* нема. Уџбеник је написан са чисто хрватског становишта, са намјером да буде прихватљив искључиво за ученике хрватске националности, што је очигледно намјена уџбеника. (Уџбеник *Матковић*, без обзира што је написан и објављен прије усвајања *Смјерница* и очигледно није у складу са њима, налази се на листи уџбеника предложених за коришћење у школској 2007/08. години.³)

Распад Југославије и рат у Босни и Херцеговини

Историја Босне и Херцеговине (и бивше Југославије) с краја 20. вијека једно је од најосјетљивијих и најконтроверзнијих питања у друштву Босне и Херцеговине данас. Тиме што се, према Препоруци Парламентарне скупштине Савјета Европе из 2000. године⁴, избегавају теме о рату у Босни и Херцеговини (1992-1995), па се то манифестује у различитим приступима код израде наставних планова и програма за историју у Босни и Херцеговини, одражава се овај проблем. Он је такође евидентан и у приступу који се користи у бројним уџбеницима.

Код већине анализираних уџбеника велики број уочених побољшања се - у смислу инструктивне и методичке процјене - губи у поглављима у којима се обрађује почетак распада Југославије, референдум из 1992. године и почетак рата у Босни и Херцеговини.

- У уџбенику *Пејић 07* испољено је позитивно настојање ка што уједначенијем, чак упоредном приказивању у првом дијелу уџбеника, али једно од посљедњих поглавља, које се бави распадом Југославије, укључујући и текст, илустрације и наставни материјал, написано је на пристрасан начин, подстичући једнострано размишљање уз исказивање саосјећања/емпатије са „неправичном“ судбином Срба. Будући да је, на пристрасан начин, нагласак стављен на НАТО удар на Југославију, рат у Босни и Херцеговини је веома кратко поменут. У садржају нема разлике између *Пејића 07* и претходног уџбеника *Пејић 06*.
- У уџбенику *Валента*, иако мултиперспективни приказ није примијењен у посљедњем поглављу уџбеника, пружа се уједначен историјски приказ распада Југославије, пребацујући нагласак на национализам свих страна у посљедњој фази постојања бивше заједничке државе. Текст је обогаћен отвореним питањима која би могла да утичу на ученике да развију властито разумијевање ових догађаја. Аутор, међутим, не обрађује рат у Босни и Херцеговини, нити било који други рат у бившој Југославији.
- У уџбенику *Хаџиабдић*, аутори се дотичу ових ратова, али губе веома квалитетан приступ карактеристичан за оба уџбеника - праве алузије на рат у Босни и Херцеговини без давања контекста и упуштања у детаљну расправу.
- У уџбенику *Шехић* није обрађен почетак рата, али је дјелимично наведен једностран и осуђујући податак о периоду распада Југославије.
- *Матковић* је једини уџбеник у којем је детаљније обрађен рат у Босни и Херцеговини. Међутим, то не утиче на оцјену уџбеника као моноперспективног, иако се у уџбенику наводи да су све стране учествовале у етничком чишћењу и бруталном ратовању. Закључак у

³ Списак је припремио Завод за школство у Мостару (одговоран за наставни план и програм на хрватском језику). Након тога сваки министар образовања одобрава овај списак, иако нека министарства праве и додатну селекцију за своје кантоне.

⁴ Види *Парламентарна скупштина Савјета Европе: Препорука 1454 (2000) Образовање у Босни и Херцеговини*. Овом Препоруком предложено је привремено обустављање подучавања о периоду 1992-1995. године док историчари у Босни и Херцеговини, уз подршку међународних стручњака, не израде заједнички приступ за тумачење овог историјског периода.

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

уџбенику, у којем се каже да је хрватско-бошњачка подјела и укупна бруталност рата у Босни и Херцеговини производ међународног (погрешног) ангажовања и „цртања мапа“ од стране србијанског политичког врха, не води ка промишљенијем приказивању овог најосјетљивијег периода.

Поруке и методологија рада

До проблема „скривених порука“ није дошло искључиво због одређеног начина на који је језик коришћен, већ је то и проблем методичке природе. Подстицање ученика да развију критички, компаративни и мултиперспективни начин размишљања приликом анализирања историјских догађаја онемогућено је убацивањем скривених порука у уџбеницима; примјер се може наћи код *Ганибеговића* и *Пејића 07* код обраде процеса глобализације након Другог свјетског рата. Ове амбиције великих држава да експлоатишу мале описују се као *Тројански коњ*.

- У *Валенти* и *Шехићу* интерактивни и компаративни методи цјеловито се примјењују кроз уџбенике.
- Код *Валенте* је јасно да првенство имају емпатички и мултиперспективни приступ.

Закључак

У *Смјерницама* се код писања уџбеника историје у Босни и Херцеговини тражи примјена европских стандарда. Овим се подразумијева квантитативно избалансиран однос текста и наставног материјала, примјена разноликих методолошких средстава усмјерених на развој критичког начина размишљања, и развој мултиперспективних и компаративних приступа код представљања историјских догађаја и дискусије о њима.

Међу анализираним уџбеницима, два уџбеника - *Валента* и *Шехић*, а посебно овај први - веома су се приближили европском стандарду. И уџбеник *Хаџиабдић* је близу, али ауторима недостаје конзистентност код примјене компаративног и мултиперспективног приступа. За остале анализирани уџбенике не може се рећи да су усклађени са савременим европским стандардима на начин како се то тражи у *Смјерницама*.

1

Увод

- Уџбеници одабрани за анализу
- Критеријум за одабир уџбеника
- Оквир за анализу
- Одабир тема за анализу

Уџбеници одабрани за анализу

Основни циљ анализе јесте истражити да ли уџбеници одобрени за коришћење у школској 2007/08. години у Босни и Херцеговини (БиХ) задовољавају стандарде онако како је то предвиђено *Смјерницама за писање и оцјену уџбеника историје основних и средњих школа у Босни и Херцеговини*⁵. Анализом су обухваћени уџбеници историје за осми и девети разред основне школе, у којима је, углавном, обрађена историја 20. вијека. Укупно је анализирано седам уџбеника историје.

Сљедећи уџбеници историје, одобрени за коришћење у школској 2007/08. години у Босни и Херцеговини, одабрани су за анализу:

- а) Хаџија Хаџиабдић, Едис Дервишагић, Ален Мулић, Вахидин Мехић: *Историја. Историја. Повијест 8. Уџбеник за 8. разред основне школе. Босанска Књига. Тузла 2007*
(у даљем тексту: **Хаџиабдић**)
- б) Хрвоје Матковић, Божо Голужа, Ивица Шарац: *Повијест 8. Уџбеник за VIII. разред основне школе (треће издање). Школска наклада. Мостар 2006* (у даљем тексту: **Матковић**)
- ц) Зијад Шехић, Звјездана Марчић-Матошевић, Алма Лека: *Историја. Историја. Повијест. Уџбеник са историјском читанком за осми разред основне школе. Сарајево Publishing. Сарајево 2007*
(у даљем тексту: **Шехић**)
- д) Симо Тешић, Стево Гаврић, Ранко Пејић: *Историја за 9. разред⁶ основне школе. Завод за уџбенике и наставна средства. Источно Сарајево 2007* (у даљем тексту: **Пејић 07**)
- е) Леонард Валента: *Историја – Повијест за 8. разред основне школе. Босанска ријеч. Сарајево 2007*
(у даљем тексту: **Валента**)

Будући да је још вршено и поређење ових уџбеника⁷ с уџбеницима историје објављеним након усвајања *Смјерница, сљедећи уџбеници историје одобрени и коришћени у школској 2006/07. години у Босни и Херцеговини* такође су одабрани за анализу. Пошто се ови уџбеници не налазе на списку одобрених уџбеника за ову школску годину (2007/08), не би их требало користити:

- а) Мухамед Ганибеговић⁸:
Историја – Повијест за осми разред основне школе (треће издање). ИП "Свијетлост" д.д. Сарајево 2006
(у даљем тексту: **Ганибеговић**)
- б) Др Ранко Пејић: *Историја за 9 разред основне школе. Завод за уџбенике и наставна средства. Источно Сарајево 2006* (у даљем тексту: **Пејић 06**)

Критеријум за одабир уџбеника

Аналитичарка је одабрала ове уџбенике, узимајући у обзир сљедеће параметре:

Стари и нови уџбеници

Пејић 07 једини је уџбеник историје одобрен за коришћење у деветом разреду основне школе у Републици Српској, који је замијенио претходно одобрени уџбеник *Пејић 06*. На овај начин било је могуће непосредно упоређивање ових двају уџбеника, а такође и упоређивање уџбеника *Пејић 07* са другим новим уџбеницима историје у Босни и Херцеговини.

Различити стандарди, различита земља

Уџбеник *Матковић* објављен је и одборен у свом трећем, очигледно непрегледаном издању за школску 2007/08. годину. Иако је исто издање уџбеника објављено и прије и послије усвајања *Смјерница*, аналитичарка је

⁵ У даљем тексту: *Смјернице*

⁶ Упућивање на девети разред одговара осмом разреду који се помиње у другим уџбеницима.

⁷ За *Матковића* погледај фусноту 3.

⁸ Иако се *Ганибеговић* не налази на списку одобрених уџбеника Федералног министарства образовања за 2007/08. годину уџбеник се још увијек налази на списку одобрених уџбеника за подучавање на другом језику у Посавском кантону (*Народне новине Жупаније Посавске 04/07*)

одлучила да уврсти *Матковића* у своју анализу. Разлог је двојак.

Прво, одобравање уџбеника за школску 2007/08. годину захтијева признавање и усклађеност са критеријумима за писање уџбеника историје, као што је предвиђено у *Смјерницама*. Зато је требало истражити да ли *Матковић* испуњава главне услове из *Смјерница*.

Друго, *Матковић* представља једну већ одобрену верзију истог уџбеника првобитно написаног и објављеног за коришћење у основним школама у Хрватској. Ово треба напоменути пошто се у *Смјерницама* изричито тражи да историја Босне и Херцеговине треба да буде јасна полазна тачка у уџбеницима. Анализом ће се, дакле, испитати да ли се усвајање уџбеника,, првобитно написаног са другачијом полазном тачком (Хрватска), може да окарактерише као ефикасно средство за писање уџбеника историје у данашњој Босни и Херцеговини.

Неанализирани уџбеници

Осим тога, *Матковић* представља један од само двају уџбеника који се користе у осмом разреду у кантонима Федерације Босне и Херцеговине са хрватском већином. Други уџбеник је *Повијест новог доба. Уџбеник повијести за 8. разред основне школе*⁹, аутора Миљенка Милоша. Овај уџбеник намјерно није увршћен у анализу. Иако је Милош аутор из Босне и Херцеговине, основни разлог за ову одлуку јесте тај што аутор не уважава основне одредбе Одлуке Међуентитетске комисије из 2002/03. године (у којој се захтијева уџбеник „без говора мржње“), нити уважава основне одредбе *Смјерница*.

Сви нови уџбеници

Разлози за одабир уџбеника аутора Хаџиабдића, Шехића и Валенте очигледни су, пошто су сви објављени у прољеће и љето 2007. године и одобрени за коришћење у школској

2007/08. години.¹⁰ Поређење са *Ганибеговићем*, који је објављен у свом трећем издању 2006. године - прије усвајања *Смјерница*, изнијеће на видјело утицај *Смјерница* на концептуализацију и израду нових уџбеника историје, који се „углавном,, користе у Федерацији Босне и Херцеговине.

Оквир за анализу

Анализа се заснива на аналитичаркином прегледу *Општин* односно *Посебних* односно *Појединачних смјерница* за писање уџбеника историје у Босни и Херцеговини. Критеријуми, као што је предвиђено, могу да се подијеле у четири аналитичке категорије: језик, квалитативни аспекти у погледу садржаја, методолошки аспекти и квантитативни аспекти.

1. дио (језик):

Према *Општим смјерницама* текстови треба да буду прилагођени узрасту ученика и без језика мржње.¹¹ Осим тога, у *Посебним смјерницама* нагласак је стављен на адекватно коришћење историјске терминологије. Аналитичарка је одлучила да истражи овај критеријум у одвојеном дијелу анализе.

2. дио (квалитативни аспект и садржај):

овим су обухваћени различити аспекти у вези са садржајем, као што је наглашено у *Смјерницама*. Прво, услов да се потенцира Босна и Херцеговина као главно полазиште представља један од главних циљева *Смјерница* и препорука из *Меморандума о разумијевању*.¹² Због тога се аналитичарка опширније бавила питањем Босне и Херцеговине, као основног полазишта у уџбеницима. Другим критеријумима наглашеним у *Смјерницама*, у вези са садржајем, обухваћено је представљање жена, националних мањина, као и историја свакодневног живота¹³, и њима је такође у анализи посвећена пажња.

⁹ *Знање*. Мостар 2006. године

¹⁰ Уџбеник аутора Хаџиабдића, иако званично одобрен за школску 2007/08. годину, тренутно се не користи у Тузланском кантону, након одлуке Министарства образовања која је донесена у јесен 2007. године.

¹¹ Види став 2.10 и 2.11 у *Општим смјерницама*

¹² Види став 1.2 (циљеви *Смјерница*), такође став 2.4 *Општин смјерница*

¹³ Види став 2.16 и 2.17 *Општин смјерница* и став 3.4 *Посебних смјерница*.

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

3. дио (методолошки аспекти):

овај дио тијесно је повезан са **2. дијелом**: „Текст и прилози о сусједним џавама заснивају се на науци, објективности, те толеранцији и мултуперспективности.“ (*Опште смјернице* став 2.5), и „Контраверзне теме треба да буду наведене у уџбеницима, да би биле отворене за дискусију.“ (*Опште смјернице* став 2.7) Оба су питање метода и квалитета у погледу садржаја. Међутим, у различитим дијеловима *Смјерница* наглашено је коришћење одређених методолошких инструмената, као што су: компаративни, интерактивни, мултиперспективни методи и метод критичког начина размишљања¹⁴.

4. дио (квантитативни аспекти):

према *Општим смјерницама*, тражи се квантитативна уједначеност код приказивања политичке, културне и економске историје, такође се тражи уједначеност текстова, илустрација, задатака и извора, као и уједначена покривеност националне и свјетске/ европске (опште) историје.¹⁵

Анализа се састоји од текста који је написала аналитичарка, уз бројне наводе из прегледаних уџбеника. Опширни наводи из уџбеника дати су у форми фуснота. У додатку на самом крају документа налазе се двије табеле: библиографски подаци релевантни за критеријуме, на основу којих је рађена анализа, као и списак скраћеница.

Одабир тема за анализу

Аналитичарка је одлучила да анализом квалитета уџбеника обухвати истраживање о томе како је у уџбеницима представљен распад Југославије. Разлози за доношење овакве одлуке су двојаки. Прво, у посљедњем пасусу *Појединачних смјерница* пише: „Министри просвјете увиђају потребу обрађивања историјских процеса

закључно с крајем 20. вијека како би се обрадили и ови процеси у складу са наведеним смјерницама.“¹⁶ Док се ниједан дио у Смјерницама експлицитно не бави тиме како у уџбеницима треба представљати распад бивше Југославије и рат у Босни и Херцеговини, овај пасус барем имплицитно упућује на ове догађаје. Рат у Босни и Херцеговини није дио наставног плана и програма у већини кантона Федерације Босне и Херцеговине, док је у Републици Српској саставни дио наставног плана и програма, а такође и у неким кантонима у Федерацији БиХ. Међутим јасан услов „у складу са наведеним смјерницама“ захтијева свеобухватније истраживање ових тумачења.

Друго, историја краја двадесетог вијека у Босни и Херцеговини (и бившој Југославији) данас представља једно од најосјетљивијих и најконтроверзнијих питања у босанскохерцеговачком друштву, што је постало јасно након епизоде с уџбеником историје у Тузланском кантону, у септембру 2007. године. Избјегавање историјског тумачења рата у Босни и Херцеговини (1992-1995) регулисано је у наставним плановима и програмима у Босни и Херцеговини у складу с тим да ли је примијењена препорука Савјета Европе из 2000. године. Тамо гдје је приказана историја ових догађаја, као што је то случај код неких уџбеника, постоји велико интересовање за начин како су приказани. Аналитичарка је сматрала да је истраживање ових приказа за анализу од посебног значаја.

Осим тога, израда уједначенијег приказа рата у Босни и Херцеговини, као и послјератних догађаја, у којима ће се према „другима“ опходити с поштовањем, без ублажавања ратног искуства које су искусили појединци и групе људи, представља један од највећих изазова за ауторе уџбеника историје из Босне и Херцеговине.

¹⁴ Види став 2.6, 2.9, и 2.12 *Општих смјерница*. Такође види став 3.1, 3.9 *Посебних смјерница* и став 4.11 *Појединачних смјерница*

¹⁵ Види став 2.1, 2.8, 2.15 *Општих смјерница*. Број овдје наведеног става одговара ономе из *Смјерница*, како би се читаоцу омогућио бољи преглед.

¹⁶ Види став 4.16 *Смјерница*

2

Језик

- Језик мржње
- Скривене поруке и историјска терминологија

Језик мржње

Будући да је „говор или језик мржње“ представљао највећи проблем у многим пријашњим издањима уџбеника историје у Босни и Херцеговини, код најновијих издања уџбеника историје далеко је мање присутан:

- Код *Валенте, Шехића, и Хаџиабдића* нема уопште таквих одломака;
- Код *Пејића 07, Пејића 06 и Матковића* још увијек постоје неки одломци који се могу оквалификовати као „језик мржње“¹⁷

Треба, међутим, напоменути да се „језиком мржње“ не сматра искључиво коришћење фраза или ријечи које воде отуђењу. Умјесто тога, питање је чврсто повезано са двама другим аспектима, од којих се први, и најважнији, односи на сужене методичке аспекте уџбеника – поготово на проблем скривених порука. Други аспект је прилагођеност језика уџбеника старосној доби ученика.

- У *Пејићу 07*, као и *Пејићу 06*, садржани су многи пасуси у којима се не користи језик који је прилагођен годинама ученика. Ово се, прије свега, може наћи у оним пасусима у којима се обрађује рат и насиље у историји 20. вијека, још прецизније,

у којима се обрађује рат и терор само против „властог народа.“ Оба уџбеника садрже детаљне описе метода масовног убијања. Умјесто да помажу осликавању страха рата, ови описи су увијек упућени и усредсређени на „властити народ“ као жртву ових злочина. Тако да није више циљ преношење историјских приказа, него оптуживање „другог“, дакле кривца, као бруталног непријатеља.¹⁸

Скривене поруке и историјска терминологија

Овдје директно наилазимо на питање „скривених порука“, што, по мишљењу аналитичарке, ствара више проблема у неким уџбеницима који се данас користе него што је то био проблем са говором/језиком мржње. Скривене поруке настају на више различитих начина.¹⁹ У њих спада поновљено коришћење одређених фраза и израза, чиме се ток историјских догађаја, и историје уопште, своди на неколико мотива и извора утемељених у непријатељском понашању „других“ према себи (властитој националној групи).

- Ово је, прије свега, карактеристика код *Матковића*²⁰ и *Ганибеговића*.²¹

¹⁷ У *Матковићу* је најизраженије коришћење агресивног, антисрпског језика, који се квалификује као такав због непрестаног коришћења антисрпских израза. Види, на примјер, поднаслов „Политика српске владе“ (стр. 16), гдје се говори о „старој“ Југославији, и на само пола странице користе се синтагме којима се изражава антисрпски однос, као што је „осигура великосрпску превласт“, „српско је име на првом мјесту“, „омогућило великосрпску превласт“, „план о проширеној Србији“, „великосрпска политика“ и тако даље. Код упоређивања *Пејића 06* са *Пејићем 07*, очигледно је да код првог има више фраза које указују на отуђење, усмјерених против Хрвата и Муслимана у Босни и Херцеговини, него код другог. Види примјер који се односи на Србе у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату: „Муслимане и Хрвате су директно хушкали против Срба. Ширили су лажи и обмане о наводној опасности од српског народа.“ (*Пејић 06*, стр. 78 - овога нема код *Пејића 07*). Међутим, и *Пејић 07* користи фразе које указују на отуђење, највише у поглављу које се бави распадом Југославије. Упореди, у вези с овим наводима, пасус „...Распад ... Југославије“. Језик мржње овдје је највише усмјерен против Албанаца, који се називају „Шиптарски сепаратисти“. Такође упореди код *Пејића 07*, на стр. 196 гдје се налази и фотографија на којој су приказане куће које горе и људи испред тих кућа и поднаслов: „Албанци спаљују српске куће“.

¹⁸ Види на примјер *Пејић 07*, стр. 128, и *Пејић 06*, стр. 157, у обама уџбеницима налази се пасус унутар поглавља о Другом свјетском рату и терору у НДХ: „[Усташки] Методи ликвидације људи били су стријељање, убијање маљем, клање ножем и камама, бацање у дубоке јаме, вјешање, разна мучења, која су до тада била свијету непозната.“ Види и *Пејић 07*, стр. 128, гдје је пласиран одређени тип податка да се намјерно покаже бруталност других: „Усташе су на подручју Бањалуке, у селима Драгочај, Шарговац и Мотике, извршиле страховит злочин, звјерски убивши за само један дан (без испалењеног метка) 2.300 Срба, међу њима много жена и дјеце.“

¹⁹ У овом пасусу укратко је ријеч о оним „скривеним порукама“ које настају у ужем смислу путем језика. За друге врсте „скривених порука“ погледај пасус 3.

²⁰ Чини се да је главна тачка укупног излагања градива код *Матковића* сажета на стр. 119, у уводу у поглавље које се бави историјом након 1989. године у Хрватској и Босни и Херцеговини. У тексту се каже: „Из досадашњег градива уочили сте да је улазак Хрватске у састав југослаvensке државе значио губитак њезине државности те да се она и у првој и у другој Југославији налазила у подређеном положају. Хрватска се непрестано борила за равноправност, али је због великосрпске превласти у југослаvensкој заједници није могла остварити. Након седам десетљећа изишла је из те заједнице и остварила своју потпуну самосталност и сувереност. Читајте како се то збило.“ Тако, појам „великосрпских амбиција“, усмјерених против хрватске нације, одређује структуру цијелог уџбеника и, због тога, не дозвољава било какав правичан или уједначен приказ историје хрватско-српских односа у 20. вијеку.

²¹ Види *Ганибеговић*, стр. 62, у поглављу „Прогони и насиља над несрпским становништвом у БиХ“

Осим тога, скривене поруке настају и коришћењем непримјерене историјске терминологије. Најочигледнији примјер овдје односи се на израз „геноцид“, чије коришћење је проблематично у неким од прегледаних уџбеника. Израз се, у неким уџбеницима, користи без икаквих историјских објашњења самог израза и искључиво се користи у вези са властитим народом.²² Коришћење израза „геноцид“, без икаквог или само уз маргинално помињање судбине јеврејске заједнице у Другом свјетском рату, а описујући патње само свог народа, апсолутно је непримјерено за уџбеник који се бави историјом 20. вијека. Очигледно је да ова историјска казивања постоје да служе искључиво сврси успостављања хијерархије жртава, гдје је властити народ представљен као онај који је највише трпио због злочина почињених од стране других.

- У *Ганибеговићу* се користи термин геноцид који се односи на злочин против Муслимана/Бошњака у поглављима у којима се описује период између двају ратова у Краљевини СХС²³ и Други свјетски рат.²⁴ Термин није објашњен у

уџбенику и искључиво се користи за поменуту групу жртава.

- У *Шехићу*, у поглављу у којем је описана међународна историја Другог свјетског рата, такође се не користи назив „геноцид“. Умјесто тога, назив се поново појављује у дијелу историје Босне и Херцеговине која се односи на догађаје из Другог свјетског рата који су били на њеној територији, такође без икаквог објашњења. Злочини против српског народа у Босни и Херцеговини током овог периода називају се „злочинима“, док се злочини против Муслимана називају „геноцидом“.²⁵

- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* кратко објашњавају назив „геноцид“ у додатку („уништење једног народа“), и назив користе за описивање дјела насиља и злочина против српског народа у НДХ (124).²⁶

- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* коришћен је и назив „холокауст“, за описивање искорјењивања јеврејске заједнице у Другом свјетском рату у Европи. Међутим, за разлику од назива „геноцид“, назив „холокауст“ уопште

у старој Југославији, који се искључиво бави злочинима против муслиманског становништва у Босни и Херцеговини, и, усљед тога, непрестано користи фразе које упућују на агресивност починиоца: „Страдање Муслимана представља основну карактеристику живота и стања у Босни и Херцеговини првих десетак година послје уједињења 1918. године. Сваковрсни напади на животе и имовину Муслимана и праћени су шиканирајућим повицима: „Идите у Азију“, „Селите се у Азију“ и сл. На удару су се прво нашли муслимански земљопосједници којима су српски сељаци широм Босне отимали земљу, пљачкали имовину и палили куће... Све је чињено под изговором да се „освети Косово“ и да се истријебе „Турци“, јер за њих нема друге казне него „убити и премлатити“.“

²² Интересантно је да постоји само један уџбеник (*Матковић*) који уопште не користи тај израз, чак ни у поднаслову „Ратни злочини“ који се односе на Други свјетски рат гдје се, између осталог, говори и о настанку концентрационих логора.

²³ Види *Ганибеговић*, стр. 69, у поднаслову „Политички живот у Видовданском систему 1921 – 1929“: „Поред геноцидне политике према Муслиманима, режим се сурово обрачунавао и са хрватским политичарима који су се залагали за федеративно уређење.“

²⁴ Види *Ганибеговић*, стр. 93, у поднаслову „Геноцид у БиХ од стране усташке државе“, гдје се кратко описују масовни злочини против Срба, Јевреја и Рома, након чега слиједи поднаслов „Четнички геноцид над становништвом у БиХ“, гдје се говори о злочинима против Муслимана у прилично пренесеном значењу: „Четнички геноцид над Муслиманима има дубоке коријене: На једној страни то је безразложна вјерска мржња и нетрпељивост, а на другој, жеља велико српских идеолога и политичара да по сваку цијену створе етнички чисту државну територију. Стога су од самог почетка рата 1941. године, проводили систематску физичку ликвидацију Муслимана, односно геноцид... Пред четничком камом нестајала су многа села. Овај до тада невиђени геноцид над невиним становништвом однио је преко сто хиљада живота.“ Види и поглавље у којем је описан Други свјетски рат у Босни и Херцеговини (стр. 115): „Босански Муслимани су народ над којим је извршен стравичан геноцид. Преко геноцида над Муслиманима у току Другог свјетског рата шутке се прелазило. Било је забрањено о томе говорити као да су њихове жртве мање вриједне од трагедије и жртава припадника других југославенских народа.“

²⁵ Види *Шехић*, стр. 175: „Паралелно са злочинама усташа над српским живљем започео је геноцид четника над муслиманима.“ Види и стр. 176, гдје је на маргини странице објашњен програм Михаиловићевих четника, гдје се, између осталог, описују „четири метода геноцида“ четничког покрета у источној Босни и Санџаку (масовно убијање цивилног становништва, прогонство цивила, уништење имовине како би се онемогућио опстанак одређене групаације, и, коначно, насилно превођење Муслимана у православну вјеру).

²⁶ Види *Пејић 07*, стр. 124: „У Хрватској, усташе уз помоћ Нијемаца већ 10. априла проглашавају НДХ и отпочињу геноцид над Србима.“ Види и *Пејић 06*, стр. 156: „Уз насилна пресељења вршена су масовна стријељања, масакри, пљачке и други злочини. Масовних страдања српског народа, која су прерасла у геноцид, било је највише у Хрватској, Босни и Херцеговини, Македонији и јужној Србији.“

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

није објашњен, ни у поглављу о којем је ријеч, а ни у додатку.²⁷

Када упоређујемо ове уџбенике са *Валентом* и *Хаџиабдићем*, разлика у квалитету постаје очигледна. Оба каснија издања уџбеника исправно користе израз „геноцид“ и „холокауст“ у поглављима гдје се описује свијет у Другом свјетском рату. Оба назива објашњена су у одговарајућим поглављима гдје се говори о злочинима нациста, као и о животу под фашистичком окупацијом (код *Валенте*, и у додатку).²⁸ Изрази, „геноцид“ и „холокауст“, не користе се у поглављима гдје је описана „национална историја“ Другог свјетског рата.

Будући да ће читаоци, у првој групи уџбеника, бити суочени са неуједначеним приказима било геноцида против Муслимана или геноцида против Срба у Другом свјетском рату, у другим двама уџбеницима, *Валенти* и *Хаџиабдићу*, направљен је покушај да се развију историјски ставови о појави геноцида и холокауста у историји 20. вијека.

²⁷ Види *Пејић 07*, стр. 155 и *Пејић 06*, стр. 189: Постоји и један приказ, вјероватно фотографија, мушкарца затвореника у концентрационом логору, полуодјевеног, како стоји у бараци. Приказ је једноставно назван „Холокауст“. У тексту на истој страници (поднаслов „Резултати и посљедице другог светског рата“) наводи се, између осталог: „Рат је довео до драматичних демографских промјена у многим областима свијета. Цијеле етничке заједнице су или десетковане или присилно расељене. Најбољи примјер је готово потпуни нестанак Жидова у Европи. Они који су преживјели холокауст су емигрирали у САД или Палестину, гдје је 1948 године створена држава Израел.“

²⁸ Види *Хаџиабдић*, стр. 97: „Нацисти су са својим сарадницима диљем Европе побили од 6 до 10 милиона Јевреја. Овакав злочин с циљем уништавања неког народа назива се геноцид, док се систематско истребљење Јевреја за вријеме Другог Свјетског рата, које је проведено у Европи на територији под контролом нацистичке Њемачке и њених савезника, назива холокауст.“ Такође види и *Валента*, стр. 119: „Геноцид – убијање с намјером да се потпуно уништи национална, расна или вјерска група људи. Холокауст – стара ријеч из времена Рима и Грчке, која је означавала жртву паљеницу боговима. Ријеч узета за геноцид над Јеврејима у Другом свјетском рату.“ *Валента* је једини уџбеник у којем се помиње геноцид над Јерменима на почетку двадесетог вијека. Види стр. 82, поднаслов „Стварање модерне Турске“: „Током борбе за ослобођење Турци су убили и прогнали 1,5 милион кршћанских Арменаца и Грка. Био је то један од првих геноцида и етничког чишћења у 20. стољећу.“

3

Квалитативна анализа садржаја

- *Како су у уџбеницима представљене жене, националне мањине и свакодневни живот*
- *Значај националне историје-Босна и Херцеговина као полазиште*
- *Распад Југославије и рат у Босни и Херцеговини*
- *Методологија рада на посљедњим поглављима*
- *Методолошка страна: коришћење метода компарације, мултиперспективног виђења и критичког размишљања*

3.1. Како су у уџбеницима представљене жене, националне мањине и свакодневни живот

Представљање жена, националних мањина и историје свакодневног живота по традицији не спада у „главни текст“ уџбеника у Босни и Херцеговини, гдје преовлађује политичка, војна и економска историја. Пошто је за историју 20. вијека потребно ставити огроман број података који се односе на политички и војни развој догађаја, интегрисање ових трију аспеката је још и теже. Међутим, у анализираним уџбеницима покушало се, уз коришћење различитих приступа, доћи до назива усклађених са *Смјерницама* и уврстити више података о историји жена, националних мањина и историји свакодневног живота.

У покушају да анализирамо како је то приказано у уџбеницима, треба прво да се ослонимо на квантитативну анализу: једноставно набројати елементе или графичке приказе у уџбеницима гдје су поменуте категорије о којима говоримо. Помоћу резултата ове чисто квантитативне активности нећемо добити комплетан увид, али ћемо добити занимљив поглед на структуру и приступ овој материји.²⁹

Питања којима смо се бавили, у многоме, се тичу питања које је у центру интересовања сваког уџбеника у смислу политичког, културног, као и других облика историје. Углавном, основно усмјеравање интересовања на политичку историју, као што је случај код *Пејића 07*, *Пејића 06*, *Матковића* и *Ганибеговића*, онемогућава увршћивање већег броја података о категоријама

којима смо се бавили у овом дијелу поглавља.

Представљање жена

У вези с ужом темом представљања жена у уџбеницима, могу да се прате двије главне стратегије за увршћивање приказа жена:

- У *Ганибеговићу*, *Матковићу*, *Пејићу 07* и *Пејићу 06* увршћено је неколико приказа жена (фотографије, слике), које понекад прати неколико реченица о положају жена у одређеном историјском периоду. Овдје је положај жена у историји маргинализован у односу на „стварну“ историју, то јест политичку и војну историју „коју стварају мушкарци“, са првенствено мушкарцима као историјским личностима. Ова тврдња поткријепљена је чињеницом да, чак и на мјестима гдје су у овим уџбеницима жене поменуте у неколико реченица, заправо нема питања или задатка у наставном материјалу којима би могло да се продуби ово питање.

Аналитичарка би ово оцијенила само као површно усклађивање са *Смјерницама*, пошто ово (понекад ново-) увршћено представљање жена не отварају у уџбенику приступ ка казивању које би омогућило да ученици постану свјесни постојања различитих утицаја који су одређени историјски догађаји имали на мушкарце и жене.³⁰

- *Хаџиабдић*, *Шехић*, и *Валента*, са друге стране, јасно наглашавају одређене историјске догађаје кроз лупу „историје подијељене према полу“, истичући детаљно, и у неколико наврата, улогу жена у историји и утицај одређених историјских догађаја на жене. Према овоме, жене у историји се појављују у

²⁹ Види, као примјер, квантитативне податке о увршћивању графичких приказа жена у уџбенике у Додатку, пасус 5.2.

³⁰ *Ганибеговић* садржи, поред само неколико представљања жена, и само неколико реченица о положају жена. Види одломак „Живот у зараћеним земљама“ током Првог свјетског рата у којем се налази једно типично представљање: „...Велики број мушкараца морао је бити мобилизиран у армије. На њихова мјеста упошљаване су жене.“ (стр. 24), или у одломку у којем је описана БиХ у периоду између двају ратова: „Питање националне самосвјести, еманципације муслиманске жене и школовање муслиманске женске дјеце, биле су теме расправе 1928 године, поводом 25. годишњице оснивања Муслиманског културног потпорног друштва Гајрет.“ (стр. 80). Види и веома кратко поменути организацију АФЖ-а у Босни и Херцеговини током Другог свјетског рата на стр. 102: „Сличне организације биле су Антифашистички фронт жена (АФЖ)...“. *Матковић*, *Пејић 07*, и *Пејић 06* садрже чак и мање података о женама од *Ганибеговића*. *Матковић* ни у једном дијелу уџбеника не помиње положај жена. *Пејић 07* помиње жене у историји (мода, одијевање), на самом почетку, у првом поглављу у којем се говори о свјетској историји на крају 19. вијека (рад жена у фабрици).

много различитих историјских улога, и као субјекат и као објекат историје, као јединке и као група.³¹

Националне мањине

Најважније питање, које се односи на представљање националних мањина, није само питање колико често су оне поменуте, него у ком контексту. Да би поближе истражила ово питање, аналитичарка је прочитала текст сваке књиге, провјеравајући колико често и, у ком контексту, су приказане националне мањине. Због тога није само узела у разматрање представљање националних мањина у ближој историји Босне и Херцеговине, него и представљање које се односи на сусједне земље и оне који се баве трагичном судбином јеврејске, ромске и јерменске заједнице у историји двадесетог вијека.

Националне мањине - пуко навођење чињеница

Аналитичарка разликује четири метода представљања националних мањина у анализираним уџбеницима. Први, и најчешћи, је онај који се појављује као „неутрално навођење података“. Ту се у тексту уопштено наводи да су, између осталог, различите националне мањине живјеле или живе на територији Босне и Херцеговине. Углавном се, дакле, ради о томе да се нека чињеница износи без било какве дубље, критичке или емпатичке расправе.³²

Националне мањине као жртве

Другу врсту представљања аналитичарка би могла да окарактерише као „представљање жртве“, а то су наводи гдје се националне мањине описују искључиво као жртве, обично у контексту истребљења заједница Јевреја (и Рома) у Европи у Другом свјетском рату. Пуко упућивање на Јевреје и Роме, као највеће жртве фашизма, јесте једна страна новчића. Са друге стране, у многим уџбеницима постоје много детаљнији текстови у којима творац уџбеника говори о патњама свог народа. Овдје се читалац суочава са грађом гдје су мањине поменуте у једној или двије реченице, послје чега слиједи, или је претходио, детаљан приказ судбине одређеног народа као жртве.

Овај метод укључивања националних мањина, повезан са детаљним приказом патњи свог народа током историје, не развија емпатију према „другом“. Осим тога, то претвара историју националних, и других, мањина у историју жртава, што је историјски нетачно.³³

Националне мањине као починиоци злочина

Трећа врста представљања могла би да се окарактерише као „представљање починиоца“ – а то је када се деси да представник националне мањине почини злочин. Аналитичарка је наишла на ову врсту представљања у

³¹ *Шехић* садржи, поред многих представљања жена у области политичке и културне историје, три дужа текста који говоре о положају жена у историји. Тиме је компаративни и критички нагласак стављен на положај жена у Европи, као и Босни и Херцеговини. Види *Шехић*, стр. 123, стр. 149 и стр. 188. *Хаџиабдић* такође садржи три мања текста о положају жена у историји. Види *Хаџиабдић*, стр. 40, 57 и 132. Што се тиче *Валенте*, уџбеник не садржи само летимичан преглед историје жена (у квантитативном смислу), него су многи прикази жена у историји интегрисани у тијело главних поглавља. Нема одвојених поглавља која се баве утицајем одређених историјских догађаја или периода на жене. Жене се у историји (помињу) појављују више као јасно интегрисани дио опште историје. Цијела композиција књиге, у којој се не може јасно раздвојити политичка и културна историја, него се у уџбенику више представљају многоструки историјски процеси заједно у областима политике, културе итд. онемогућава (у позитивном смислу) раздвајање женске историје од „главне“ (мушке) историје.

³² С изузетком *Матковића*, сви други уџбеници садрже један или више ових осврта.

³³ *Матковић* је једини уџбеник који искључиво садржи ову врсту представљања мањина. На само једном мјесту у уџбенику поменуте су мањине, углавном као жртве. Види *Матковић*, стр. 77, у поглављу које се бави злочинима усташког режима у НДХ: „Усташки режим проводио је масовне прогоне Срба и Жидова... Рачуна се да је у Јасеновцу убијено око 48.000 Срба и неколико тисућа Жидова. Ту је страдао и један број Рома, Хрвата и осталих.“ Сви други уџбеници садрже више различитијих и бројнијих врста навода него *Матковић*. *Пејић 07*, *Пејић 06*, *Шехић* и *Хаџиабдић* такође примјењују представљање жртве у вези са страдањем Јевреја и Рома у Другом свјетском рату. *Пејић 07* и *Пејић 06* додатно садрже и кратку реченицу о масовном прогону Нијемаца (из источне Европе) и Италијана (из Југославије) након Другог свјетског рата. *Валента* садржи, као допуну подацима о жртвама Јевреја и Рома у Другом свјетском рату, и представљање које се односи на геноцид над Јерменима у Турској. *Ганибеговић* садржи још једно представљање жртве, које, међутим, једноставно може да послужи ради представљања властитог народа у бољем свјетлу. Види *Ганибеговић*, стр. 94, гдје аутор помиње прогон Муслимана „бијелих Цигана“ у Другом свјетском рату у Босни и Херцеговини: „У више мјеста БиХ Муслимани су одлучно устали у одбрану тзв. бијелих Цигана (Архија) доказујући да је напад на њих истовремено и напад на Муслимане.“

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

двама уџбеницима, *Пејић 07* и *Пејић 06*.³⁴ Ова врста представљања посебно је проблематична, не због тога што чињење злочина „осталих“ против неке националне групе не треба да буде поменуто у уџбеницима, него зато што негативна слика представљања „осталих“ није ни на једном мјесту ублажена критичким представљањем односа између „националне“ групе и „осталих“.

Националне мањине - размишљање о проблему

Само у двама уџбеницима (*Шехић* и *Валента*) налази се четврта врста представљања, коју би аналитичарка назвала „представљање које се бави проблемом“, који подразумева трагање изван чињеничних података и покушај да се нагласак стави на допринос одређене групе историјском развоју догађаја у Босни и Херцеговини, а и шире. Валента се овдје издваја; у овом уџбенику налазе се, на примјер, бројни прилози са подацима о историји Јевреја у Босни и Херцеговини и изван ње, који превазилазе поједностављено представљање Јевреја само као жртва.³⁵ Осим тога, *Валента* је једини уџбеник који садржи интерактивни пројекат о „Националним мањинама у Босни и Херцеговини“, а који почиње изношењем детаљнијих података о мањинама у Босни и Херцеговини прије 1918. године и завршава интерактивним пројектом о садашњем положају ромске мањине у Босни и Херцеговини.³⁶

Конечно, *Шехић* такође увршћује не само приказе првог и другог типа, него даје барем још два полазишта којима настоји да продуби и прошири питања и податке о националним мањинама.³⁷

Свакодневни живот

Уопштено говорећи, очигледно је да су *Смјернице* утицале на увршћивање историје свакодневног живота у уџбенике. У току анализирања „историје свакодневног живота“, не узимају се у обзир само оне лекције и дијелови поглавља у уџбенику гдје имамо експлицитно „представљање свакодневног живота“. Умјесто тога, аналитичарка је била заинтересована и за организацију дијелова поглавља у којима се описују дешавања у области културе, образовања, технологије и науке, јер ове области веома често представљају најважније аспекте свакодневног живота у историји. Иначе се подаци о овим аспектима у дијеловима поглавља налазе једноставно „закачени“ за главну тему поглавља, а то је политичка историја.

Како је свакодневни живот обрађен у уџбеницима прије усвајања *Смјерница*

Овај традиционални приступ организовању структуре уџбеника, заснован на неизреченој претпоставци да „праву“ историју чине политичке и војне чињенице, док историју

³⁴ Види *Пејић 07*, стр. 129, у одломку у којем се описује Други свјетски рат у Југославији: „Исто тако, окупационе власти су имале сараднике и међу националним мањинама (њемачка, мађарска и албанска мањина) које су их подржавале, а неки од њих вршили и ратне злочине.“ Иста реченица може се наћи и код *Пејића 06*, стр. 158, гдје се, међутим, у реченици додатно наглашава: „... а неки од њих вршили и ратне злочине над српским живљем.“ Види у обама уџбеницима (*Пејић 07*, стр. 135 и *Пејић 06*, стр. 166) слједећу тврдњу која се односи на Други свјетски рат у Југославији: „Страшне злочине над српским цивилима вршила је на Космету шиптарска јединица „Скендербег“. Исто је чинила по злу чувена „Ханџар дивизија“ коју су попуњавали фашистички настројени муслимани из Рашке и Босне и Херцеговине.“

³⁵ Тако, на примјер, *Валента* обавјештава читаоца о насељавању јеврејских доктора у Босну и Херцеговину око 1900. године, уводећи тако систем организоване здравствене заштите у Босни и Херцеговини (стр. 32). Поново, у периоду између двају ратова, приказани су Јевреји и Ционистички покрет не само у тексту аутора, него и у дидактичком материјалу (два извора) (стр. 83). Поглавља која се баве Другим свјетским ратом садрже цијелу јединку под насловом „Нацистички злочини“, гдје се детаљно описује холокауст, уз помињање осталих злочина против мањинских група, као што су Роми, те хомосексуалца и инвалидних лица (стр. 118). Осим тога, завршетак поглавља (стр. 118) садржи пројекат „Прошлост у садашњости“, гдје се о савременим неонацистичким покретима, облицима рада и значењима расправља на интерактивни начин (групни рад).

³⁶ Види *Валента*, стр. 37

³⁷ Види *Шехић*, стр. 52, гдје се у дијелу поглавља у којем је описана српска историја у периоду 1878-1914. године, у једном малом одломку говори о положају националних мањина у Србији, наглашавајући, прије свега, положај муслиманских мањина тамо. Види и стр. 107, дио у којем је описан период између двају ратова. Овдје је увршћен поднаслов („Јесте ли знали“ ...) у којем се налазе историјски подаци о антисемитским мјерама у историји Европе од 12. вијека до почетка спровођења Нирнбершких закона (107). На крају овог поглавља, једно од питања гласи: „На који начин објашњавате пасивност и незаинтересованост свијета за прогоне и злостављање Јевреја у Њемачкој?“ (стр. 109).

свакодневног живота треба приказивати на маргинама, јесте приступ који преовлађује само код *Ганибеговића* и *Пејића 06*, што ће рећи у уџбеницима писаним прије усвајања *Смјерница*.

- *Ганибеговић* садржи тек и понеки податак о историји свакодневног живота.³⁸ Дијелови поглавља у којима је описан развој у култури, науци и тако даље, углавном се налазе на самом крају већине поглавља. Ипак наставни материјал у уџбенику не садржи питања или задатке који се на њих и односе, поново остављајући утисак да ови дијелови историје уистину нису важни.
- *Пејић 06* заиста садржи више података о култури, науци, итд. у придодатим дијеловима поглавља³⁹. Осим тога, питања и задаци у уџбенику такође се односе на ову тематику. Али је у квантитативном смислу неуједначеност очигледна, јер још увијек у уџбенику доминира већина података о политичкој и војној историји над придодатим подацима о даљњем развоју у култури и слично.

Како је свакодневни живот обрађен у уџбеницима после усвајања Смјерница

- *Пејић 07* не обећава само у уводу више података о аспектима свакодневног живота и о сличним темама,⁴⁰ него држи ријеч и у сљедећим поглављима, иако не у потпуности. Прва два поглавља у уџбенику, у којима је описан Други свјетски рат и национална историја краја деветнаестог вијека, почињу текстовима о култури, привреди и друштву. Овдје може да се говори о очигледном покушају да се нагласак пребаца са политичког на друге аспекте историје, посебно друштва, културе, те других одлика свакодневног живота, као што су: мода и начин одијевања, техничка достигнућа и образовање.

Међутим, овај инспиративни приступ губи се у другом дијелу уџбеника, који почиње поглављима у којима је описан Други свјетски рат. Овдје су подаци усредсређени на област политике и војске. Чини се да подаци о другим аспектима историјских догађаја овдје нису само на маргини дешавања, него понекад личе на једностране и самооправдавајуће поруке.⁴¹ Тако, *Пејић 07* још увијек прави осцилације између иновативног (интегративног) приступа у првом дијелу уџбеника и традиционалног (сепаративног) приступа у другом дијелу уџбеника.

Свакодневни живот - интегративни приступ

Под овим се подразумејева структурални састав уџбеника са подацима и расправама о историјским догађајима у области свакодневног живота, културе и слично, које су, углавном, увршћене у главни текст. Осим тога, карактеристике интегративног приступа су квантитативно уједначавање по броју података о догађајима у разним областима политичког, културног и друштвеног живота. И на крају, али не и мање важно, оно што је кључно јесте начин на који се подаци обрађују. Примјена интегративног приступа у вези са посљедњим критеријумом подразумејева не само пуко гомилање података, него и инспиративну и критичку расправу о тим подацима.

- Код *Валенте* и *Шехића* уочљива је примјена интегративног приступа. Оба уџбеника пружају мноштво података у вези са представљањем свакодневног живота, квантитативно веома добро уједначених (у поређењу са подацима о политичкој и војној историји). Ови прилози се не јављају као „закачени“ на одређено поглавље, него чине интегративни дио ових поглавља.

³⁸ *Ганибеговић садржи само једно поглавље које се бави историјом свакодневног живота, то јест поглавље о Другом свјетском рату (стр. 24).*

³⁹ Посебно у првим поглављима уџбеника у којима се наводи историја прије Првог свјетског рата.

⁴⁰ Види *Пејић 07*, стр. 5, уводни дио: „...Аутори су покушали да у складу са смјерницама за писање нових уџбеника и важећим НПП напишу уџбеник који ће се у много чему разликовати од ранијих. И сами ћете се увјерити да у њему има мање политичке, а више културне и економске историје.“

⁴¹ Обрати пажњу на оне дијелове уџбеника у којима је описан распад Југославије и ратови. Прикази спаљених српских кућа, избјеглица које бјеже из Републике Српске Крајине (стр. 194), срушених мостова, бомбардованих аутобуса и индустријских комплекса у Србији (стр. 198) обавјештавају читаоца о томе колико је рат коштао Србе и Србију, али само њих.

Цјелокупна композиција обају уџбеника, са неосјетним преласком између области политичке, културне, војне и историје свакодневног живота, шаље јасну поруку: да се историја не састоји само од политичке, него и од историје културе и историје свакодневног живота. Постаје јасно да историју не чине „велике бројке“ него „мали људи“.

- Код *Хаџиабдића* постоји више дијелова поглавља у којима се обрађује историја с културолошке стране, кроз одређени број приказа у главном тексту о свакодневном животу током историје.⁴² У наставним јединкама, у којима су обрађени ови аспекти историје, нуде се ученицима занимљиви подаци и задаци. Међутим, у поређењу са *Валентом* и *Шехићем*, *Хаџиабдић* у структуралном смислу не користи јак интегративни приступ, видан код двају претходних уџбеника.
- *Матковић* такође не испољава јак интегративни приступ. Међутим, уџбеник обухвата много података који се односе на историју културе и историју свакодневног живота. Позитивна процјена, која се односи на уједначено распоређивање ових података нарушена је, међутим, чињеницом да је, као прво, уџбеник веома усмјерен на давање података о доприносу Хрвата у овим областима, практично игноришући допринос „осталих“ (Муслимана/Бошњака, Срба).⁴³ Друго, учестало враћање на српска настојања да насилно униште културу Хрватске, у уџбенику онемогућава давање позитивне оцјене увршћивању релативно великог броја података о историји културе и историји свакодневног живота.⁴⁴

3.2. Значај националне историје - Босна и Херцеговина као полазиште

Шта значи национална историја у уџбеницима? Ово питање односи се на најважнију окосницу *Смјерница* и *Меморандума о разумијевању* (MoP). У ставу 1.2 *Меморандума о разумијевању* наведено је да регион и Држава Босна и Херцеговина морају да буду представљени у уџбеницима као главно полазиште. Сходно томе, у *Смјерницама* које се позивају на *Меморандум*, у ставу 2.4, наглашено је да национална историја мора да буде представљена у регионалном контексту Босне и Херцеговине.

У наставку анализе освијетљен је овај пресудни аспект помоћу неколико питања која се на њега односе. Прво питање је да ли је Босна и Херцеговина изабрана као главна полазна тачка у вези са поглављима која се баве националном историјом. У другом питању ради се о сужавању националне усредсрејећености – ако је историја Босне и Херцеговине представљена у уџбеницима, о којој националној историји се говори? Да ли се тумачење историје у уџбенику односи на историју Босне и Херцеговине из више различитих националних и етничких углова или је наглашена само историја једне националне групе, једне нације? Да ли се у уџбенику наглашава Босна и Херцеговина као заједничко мјесто са заједничком историјом или су изоловано представљене различите нације? Укратко, ова питања ће помоћи код појашњавања суштинског концепта

⁴² Представљање свакодневног живота долази до изражаја у уџбенику за период „крај 19. вијека“, за Први и Други свјетски рат.

⁴³ Неколико примјера: у дијелу „Улога католичке цркве у очувању мира“ (*Матковић*, стр. 104), у којем је описана свјетска историја послје 1945. године, помиње се само улога католичке цркве. Иста оцјена може да се примијени и на дио „Однос режима према вјерским заједницама“ (стр. 108) у социјалистичкој Југославији, гдје аутор поново информише читаоца, искључиво, о положају католичке цркве.

⁴⁴ Само да наведем неколико примјера: у поглављу у којем се обрађује Краљевина Југославија, питања као што су: „Зашто су српски часници и дочасници батинали хрватске сељаке?“ (*Матковић*, стр. 25), или наставне јединке: „Агресија на хрватску културу“, или „Хрватско прољеће. Удар на Хрватску“ у СФР Југославији (*Матковић*, стр. 113), мада приказују проблематику свакодневног живота, у ствари служе за наглашавање циља цјелокупног уџбеника којим се сваки дио историје заједничке државе представља као историјска грешка, као опасност за хрватске интересе и као средство за „великосрпске интересе“ на рачун Хрватске. Види и дио поглавља „Исељавање Хрвата из Босне и Херцеговине и Хрватске“ (стр. 114), гдје се у једном од задатака у вези с тим наводи: „... Питај свог наставника о развоју и посљедицима хрватског прољећа на простору БиХ“. Методолошки приступ није лош, што значи да се у уџбенику примјењује интерактивни приступ – али, опет, то је приступ гдје се концентрише искључиво на Хрвате, чак и у цјелокупној историји Босне и Херцеговине.

националне историје у уџбеницима, пружајући објашњење за питање да ли је уџбеник погодан за различите националне заједнице у Босни и Херцеговини.

- Валента, Хаџиабдић, Шехић, Ганибеговић јасно се позивају на Босну и Херцеговину као средиште тумачења националне историје. Национална историја овдје се односи на просторно подручје Босне и Херцеговине.
- Матковић има потпуно различито полазиште, то јест историју Хрватске и историју Хрвата у Босни и Херцеговини. Не примјећује се утицај *Смјерница*, пошто је текст у уџбенику потпуно исти као онај објављен 2006. године. У смислу „националне историје као историје Босне и Херцеговине“, непромијењено издање истог уџбеника чини се прилично проблематичним.
- Пејић 07 и Пејић 06 показују тенденцију ка представљању првенствено српске историје: историју догађања на подручју Балкана са српског становишта. Не може се, међутим, занемарити утицај *Смјерница* код уједначавања приказа националне историје и на помјерање ка поближем описивању догађаја у Босни и Херцеговини (иако још увијек из претежно српске перспективе).

Још израженији утицај *Смјерница* може да се прати у вези с уџбеницима који су први поменути (*Валента, Хаџиабдић, Шехић*, као и кроз упоређивање са *Ганибеговићем*).

Историја Босне и Херцеговине – с одређеним циљем

Ганибеговић, написан прије усвајања *Смјерница*, осцилира између трију опција. То су: представљање историје Босне и Херцеговине као главног полазишта; интегративни приступ (са циљем доказивања историјске

цјеловитости Босне и Херцеговине); и представљање Бошњака као главних жртава у историји 20. вијека.

У многим дијеловима уџбеник покушава да нагласи главне догађаје свих трију конститутивних народа, али уопштено постоји јасна превага историје Муслимана или Бошњака. Иако су у неколико наврата поменуте потешкоће одређених историјских околности (али нису објашњене) за друге групације које живе на територији Босне и Херцеговине, много детаљнији подаци о Муслиманима/Бошњацима упућују на њихов положај у историји као истинских „жртава“, што је, заправо, порука на којој се заснива текст у цијелом уџбенику. Због тога, позитивна страна избора Босне и Херцеговине, као главног полазишта, јасно губи на својој интеграционој снази.⁴⁵

Историја Босне и Херцеговине – интегративни приступ

Хаџиабдић, Валента и Шехић веома се разликују од *Ганибеговића*. *Смјернице*, али такође и индивидуалне способности аутора ових уџбеника, имале су јак утицај на стил писања текста у овим уџбеницима. Попут *Ганибеговића*, и *Хаџиабдић* и *Шехић* узимају Босну и Херцеговину као главно полазиште за националну историју. Међутим, за разлику од *Ганибеговића*, ови уџбеници представљају један приказ који експлицитно показује интегративније аспекте босанскохерцеговачке историје. Допринос различитих етничких и националних заједница историјским догађајима у Босни и Херцеговини наглашен је многим различитим историјским приликама, обухватајући и доприносе у културној и научној области. Пропорционално равномјерна распоређеност података, у свим поглављима уџбеника, указује на то да су аутори промишљено и брижљиво бирали примјере, на уједначен начин.

⁴⁵ Види сљедеће примјере у *Ганибеговићу*: У дијелу поглавља гдје је приказана Босна и Херцеговина на крају 19. вијека (стр. 18): „Нови културни облици утицали су на све народе у Босни и Херцеговини, с тим што су се босански муслимани најтеже сналазили у новим увјетима.“ Види дио поглавља гдје је приказана Босна и Херцеговина у периоду између двају ратова „Прогони и насиља над несрпским становништвом у БиХ“ (стр. 62). Види „Споразум“ и оснивање Бановине Хрватске (стр. 78): „Споразум и рјешавање „хрватског питања“ изведени су на рачун Босне и Херцеговине, а посебно босанских Муслимана... Разграничење Бановине Хрватске са преосталим територијем Дринске, Врбаске и Зетске бановине извршено је уз претпоставку да босански Муслимани уопће не живе на тим просторима.“

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

Међутим, могло би се рећи да у начину писања историјских текстова постоји веома блага тенденција ка једностраном приказивању неких одређених мјеста, дакле, ограничавању виђења само на муслиманску/бошњачку популацију.⁴⁶ Међутим, основни утисак који остављају *Хаџиабдић* и *Шехић* јесте да дају интегративни приступ историје Босне и Херцеговине, покушавајући да нагласе примјере сарадње и мирољубиве коегзистенције током босанскохерцеговачке историје.

Историја Босне и Херцеговине - без уљепшавања

Валента се највише истиче када је ријеч о питањима којима се бавимо у овом поглављу. Попут *Хаџиабдића* и *Шехића*, *Валента* у свом тумачењу историје наглашава интегративније аспекте у историји Босне и Херцеговине, без „уљепшавања“ историје, што ће рећи без избјегавања сложенијих или чак контроверзних историјских гледишта. Зна да укаже на много већу подвојеност у историји него што то чине други аутори.⁴⁷ Чак у већој мјери од *Хаџиабдића* и *Шехића*, *Валента* се уздржава од сваке националне или етничке квалификације историјских актера у Босни и Херцеговини, што је довело до низа уједначених приказа историјских догађаја у Босни и Херцеговини.⁴⁸ Поглавља о националној историји структурисана су тако да чине видљивим развој догађаја у ширем

подручју (тј. Краљевина Југославија и СФРЈ), прецизно их одређујући према развоју догађаја „виђених из угла Босне и Херцеговине“. Када се, пак, ради о представљању подвојених историјских искустава „заједничке историје“ у Босни и Херцеговини, *Валента* се опет истиче.

Историја Босне и Херцеговине - како је виде Срби

Упоредујући *Пејића 06* и *Пејића 07*, видан је одређени утицај *Смјерница*. Међутим, не може се рећи да *Пејић 07* узима историју Босне и Херцеговине као главно полазиште. То није случај ни код *Пејића 06* ни код *Пејића 07*. У обама уџбеницима национална историја је обрађена, прије свега, са становишта српског народа. У уводу у поглавља, у којима је обрађена национална историја у периоду прије оснивања Краљевине СХС, детаљно су приказани одређени историјски догађаји на територији Србије и Црне Горе, након чега слиједе прикази историјских догађаја у Босни и Херцеговини, који, прије свега, одражавају став и положај српске популације у Босни и Херцеговини. Међутим, и *Пејић 06* и *Пејић 07* покушавају, у првим дијеловима уџбеника, да уведу уједначеније податке о „трострукој историји у Босни и Херцеговини“, који су најчешће организовани у трима узастопним реченицама које почињу са: „Срби су...“, „Хрвати су...“ и „Муслимани су...“

⁴⁶ Види, на примјер, у *Хаџиабдићу* дио поглавља „Шестојануарска диктатура (Положај Босне и Херцеговине)“ (стр. 82), гдје су посљедице диктатуре много више наглашене у односу на Муслимане који живе у Босни и Херцеговини него на Босну и Херцеговину у цјелини. Такође погледај и питање на крају дијела поглавља гдје се наводи: „Која два краљева поступка наносе муслиманима велику штету“? Види код *Шехића*, стр. 82 у дијелу поглавља у којем је описан Други свјетски рат у Босни и Херцеговини, гдје се проблем масовног егзодуса помиње као посљедица рата у Босни и Херцеговини. У ствари, у тексту се детаљно помињу само избјеглице Муслимани.

⁴⁷ Види као примјер наставну јединку у којој се обрађује Калајев пројекат у Босни и Херцеговини. И други аутори се такође баве Калајевом идејом увођења „босанске нације“, али објашњавају неуспјех овог пројекта само кроз паралелно успостављање српских и хрватских националних покрета. *Валента* представља додатни мотив уз аргументацију: „Босанство није успјело заживјети међу бх становништвом из више разлога, од којих су пресудни хрватски и српски национални покрети те неприхватање истог од стране босанских племића – бегова, који су у томе видијели друштвено изједначавање с осталим становништвом.“ (стр. 27)

⁴⁸ Упоредите, на примјер, наводе аутора у вези са диктатуром у Краљевини Југославији, као и како је то утицало на Босну и Херцеговину. Док *Хаџиабдић* наглашава да је диктатура имала најнегативније посљедице за Муслимане у Босни и Херцеговини (види стр. 82), и *Шехић* има сличан став: „Муслиманско становништво нашло се у све четири бановине у мањини, а на овај начин уједно је разбијена њихова етничка компактност.“ (стр. 136), *Валента* уједначено гледа на посљедице диктатуре, избјегавајући свако посебно наглашавање утицаја на било коју националну групу у Босни и Херцеговини, осим на Босну и Херцеговину у цјелини: „Гледано из босанскохерцеговачког угла, завођење диктатуре имало је далекосежне негативне посљедице. Дјелимично аутономне одлике, које је БиХ задобила Спахијином опортунистичком политиком, временом су се смањивале, да би диктатуром биле у потпуности избрисане. Посебан ударац БиХ је задобила у територијалном погледу, када је новом територијално-управном подјелом државе разбијена на четири бановине. Њезине историјске границе су збрисане, а од четири бановине само су двије имале своја сједишта у босанскохерцеговачким градовима. Сарајево постаје тек незнатни бански центар, потпуно згуран у страну политичких збивања и одлука.“ (стр. 106)

Поглавља у којима је описана историја после 1918. године показују још већу превагу у корист српског гледања на историју, што кулминира у поглављима о Другом свјетском рату и историји након 1945. године, гдје текстом у обама уџбеницима искључиво преовлађује став српског народа. У текст су често увршћени подаци и језик који није примјерен узрасту ученика и усредсређен је на прогон, терор и злочине против Срба током историје. Тако, када се ради о историји најконтроверзнијих периода 20. вијека, као што је Други свјетски рат и распад Југославије почетком деведесетих година,⁴⁹ очигледно је да *Смјернице* нису имале већи утицај на *Пејића 07*.

Али упркос свему овоме, мора се навести мала промјена набоље у овом уџбенику. Иако се уџбеник, у поглављима у којима је описан Други свјетски рат и период након тога, не разликује много од претходног уџбеника *Пејић 06*, поглавља која им претходе разликују се у неким веома важним аспектима. Могу се примијетити неки мали помаци у погледу увршћивања историје Босне и Херцеговине у уџбеник.⁵⁰ Код *Пејића 07*, постоји веома интересантна наставна јединка о регионалној историји у Босни и Херцеговини, поткријепљена „Врбаском Бановином“ у Југославији између двају свјетских ратова, што барем показује дјелимичан покушај да се нагласи један интегративни приступ.⁵¹

Историја Босне и Херцеговине - како је виде из Хрватске

У погледу одређивања главне усредсређености у уџбенику, а то је питање да ли уџбеник има јасно полазиште у историји Босне и Херцеговине, *Матковић* није успио. Уџбеник је писан са чисто хрватског становишта, а самим тим што је намијењен искључиво ученицима Хрватима, уџбеник не садржи ни скривену поруку ни наглашену претпоставку, већ је овај став јасно наведен у уводу у уџбеник.⁵² У квантитативном погледу уџбеник, што није изненађујуће, садржи најмање података о историји Босне и Херцеговине. Основна полазиште на подручју националне историје су, као прво, дешавања у Хрватској, затим догађаји изван Хрватске, који су имали утицај на Хрвате (посебно у Краљевини СХС/Краљевини Југославији и СФРЈ) и треће, догађаји у Босни и Херцеговини, виђени са хрватског становишта.

Наставне јединке у којима су описани културни и технолошки развој у историји 20. вијека садрже много података о међународним достигнућима, као и само податке о доприносу Хрвата у тој области. Тамо гдје је представљена историја Босне и Херцеговине, нису предузети озбиљни напори да се опишу ови догађаји на прави начин. Умјесто тога, догађаји у Босни и Херцеговини често су представљени на патерналистички начин.⁵³ Нагласак на

⁴⁹ За обје теме види пасус 4.3

⁵⁰ На примјер, у поглављу гдје су описане земље Балкана на крају 19. вијека, *Пејић 06* садржи мање података о босанскохерцеговачкој историји него *Пејић 07*. Такође, *Пејић 06* се у свом уџбенику бави ратовима на Балкану почетком 20. вијека, а да при том никада не помиње Босну и Херцеговину. Међутим, *Пејић 07* помиње Босну и Херцеговину у овом одломку као неутралну земљу и износи два историјска извора који говоре о добровољцима у Босни и Херцеговини (стр. 46).

⁵¹ Види *Пејић 07*, стр. 103. Питањима која се односе на ово поглавље испитују се интегративна својства у историји Врбаске Бановине („Културно-просвјетна друштва у Бановини имала су задатак да зближе Србе, Хрвате и муслимане и да реализују коју идеју?“). У тексту аутора, међутим, ријечи краља Александра Карађорђевића, упућене првом бану Врбаске Бановине, Светиславу-Тиши Милосављевићу, изречене су без критичког осврта или коментара, указујући тако на један неуједначен приказ патриотизма Срба само у односу на ову Бановину: „Ви сте, Тишо, мој лични избор за положај бана и то бана Врбаске бановине, гдје вам предстоји велики национални рад.. Тамо су Срби у већини, и то најбољи Срби у погледу љубави према отаџбини и патриотизму уопште.“

⁵² Види *Матковић*, стр. 7: „У свакој цјелини тежиште је на упознавању положаја хрватског народа у даним повијесним приликама и његове борбе за очување свога идентитета и своје посебности. У засебној цјелини обрађена су збивања којима започиње ново раздобље повијести хрватског народа када се Хрватска и БиХ коначно ослобођају свих веза с осталим југославенским републикама и постају неовисне државе. У свакој се цјелини посебним темама обрађују и збивања у Европи и свијету која су утицала на повијест хрватског народа. То су само краћи прегледи нужни за разумијевање битних збивања у прошлости хрватског народа.“

⁵³ Види одломак „Босна и Херцеговина очи слома Хабсбуршке Монархије“: „...Страхоте рата погодиле су и иначе сиромашно становништво Босне и Херцеговине, која је крај рата и распад Монархије дочекала у посве каотичном стању безвлађа, пљачки, насиља и међунационалних сукоба. Даљња државноправна судбина Босне и Херцеговине овисила је у битноме о политичкој активности политичара у словенским и хрватским земљама Монархије (у Загребу, као политичком центру) ...“

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

историјском праву Хрвата на суверену државу је лајтмотив уџбеника.⁵⁴

Писмо које се користи у Босни и Херцеговини

И интегративнији приступ и јасан став у односу на историју Босне и Херцеговине, као главно полазиште, изражени су у избору писма. Ова прилично формална изјава је значајна, пошто је могућност коришћења обају писама важна за савремено босанскохерцеговачко друштво.

- Валента, Хаџиабдић, Шехић и Ганибеговић написани су латиничним и ћириличним писмом.
- Пејић 07 и Пејић 06 написани су само ћириличним писмом.
- Матковић је написан само латиничним писмом.

3.3. Распад Југославије и рат у Босни и Херцеговини

У ставу 4.16 Појединачних смјерница за писање уџбеника историје наведено је: „Министри просвјете увиђају потребу обрађивања историјских процеса закључно с крајем 20. вијека како би се обрадили и ови процесу у складу са наведеним смјерницама.“ Право значење ове изјаве постаје очигледно када се упореде посљедња поглавља анализираних уџбеника, наиме оних уџбеника који се баве тематиком распада Југославије. „Распад Југославије“ је, дакле, термин којим су обухваћена сва поглавља која обрађују ток догађаја на територији бивше Југославије након 1980. године (Титова смрт). Мада је у неким од

анализираних књига обухваћено и историјско представљање рата у Босни и Херцеговини (и у другим дијеловима бивше Југославије), у осталим су дате закључно са 1992. годином, без изричитог помињања рата на територији Босне и Херцеговине.

Распад Југославије

Аналитичарка је истражила до које мјере се аутори уџбеника слажу у одређивању датума почетка распада Југославије. Такође је занимао референдум, одржан почетком 1992. године, у Босни и Херцеговини, то јест, прије избијања рата.

Интересантно је што се већина аутора слаже у једном од главних датума наведених у књигама за почетак распада Југославије. Осим Шехића, који не помиње овај догађај⁵⁵, у свим осталим књигама XIV конгрес Савеза комуниста Југославије наводи се као кључна тачка овог процеса. Међутим, сам ток догађаја, који су довели до овог почетка краја, различито је освијетљен.

- У Валенти је дат најуједначенији приказ, па је наведено да је дошло до пораста национализма не само код Срба већ уопште код југословенских народа, те до раста привредне кризе, као главних фактора који су довели до распада државе.⁵⁶
- У Хаџиабдићу, Шехићу, Ганибеговићу и Матковићу дат је осврт на привредну кризу од почетка 80-их, те на пораст национализма у Србији, те уопште код Срба у Југославији (након усвајања Устава 1974. године).
- У Пејићу 06 и Пејићу 07 први политички сигнали, који су наговјештавали почетак краја Југославије, препознати су релативно рано у историји ове државе, наиме већ 1964. године на VIII конгресу Савеза комуниста Југославије.

(стр. 13). Види и дио поглавља „БиХ и Хрватска у вријеме завршетка Другога свјетскога рата“, гдје се у уводу, између осталог, каже: „Тијеком рата у нашим је крајевима дошао до изражаја четнички терор, а и партизанске су јединице починиле многа недјела...“ (стр. 89), гдје читава композиција и основна порука у уџбенику упућују на схватање: „наш“ - хрватски и „ми“ - Хрвати, што је једноставно обмањујуће када се ради о историји Босне и Херцеговине.

⁵⁴ Види, на примјер, два питања у одломцима који се односе на Краљевину СХС, а у обама су наглашена историјска државна права Хрватске. Види стр. 28: „Пронађите у тексту реченицу у којој се помиње хрватско државно право. Препишите је и објасните.“ Поново на стр. 31: „У тексту о ХСП-у пронађите реченицу у којој се спомињу хрватско државно право и самоодређење народа те је писмено објасните.“

⁵⁵ Шехић види губитак аутономије Косова 1989. године као почетак краја Југославије. Види стр. 241.

⁵⁶ Види Валента, стр. 186

Одлука, која је тад усвојена (национални паритет у свим савезним институцијама), довела је, како је наведено у обама уџбеницима, до почетка краја државе, а овај је процес још једном поткријепљен усвајањем Устава из 1974. године, који је уопштено наудио Југославији и конкретно српском народу.⁵⁷

Референдум за независност Босне и Херцеговине

Референдум, који је одржан 29. фебруара и 1. марта 1992. године, значајан је догађај у историји Босне и Херцеговине, јер је представљао одлучујући фактор за настајање независне и суверене државе Босне и Херцеговине. Значајан је и начин на који је у уџбеницима приказан овај догађај, који је, управо, претходио рату на територији Босне и Херцеговине, с обзиром да, мада с варијацијама у само неколико ставки, читаоцима даје различиту поруку. Прикази се разликују у односу на гласање које је послје одредило резултате референдума. Мада су разлике веома мале, у свим уџбеницима је дат различит проценат резултата гласања.

- У *Хаџиабдићу* и *Ганибеговићу* су се суздржали од давања конкретног процента броја гласова или анализирања националног идентитета бирача.⁵⁸
- У *Валенти* је наведено да је гласало 63,4% од укупног броја бирача, а да се од тог броја 98% изјаснило за независну, суверену и цјеловиту државу Босну и Херцеговину.⁵⁹
- У *Шехићу* је наведено да се, од свих који су гласали, 99,44% изјаснило за независну, суверену и цјеловиту државу Босну и Херцеговину, те даје податке о укупном броју држављана

БиХ са правом гласа и оних који су заиста и гласали.⁶⁰

- У *Матковићу* је наведено да је гласало 64% свих држављана БиХ са правом гласа, а да је од тог броја 99% гласало за независну Босну и Херцеговину. Као што је већ речено, разлике су мале, али ниједан податак није исти (98-99,44% - 99%).⁶¹
- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* дата је другачија порука и тврди се да се, без пристанка и учешћа српског народа на референдуму, „релативна већина“ хрватских и муслиманских (бошњачких) бирача изјаснила за независну Босну и Херцеговину.⁶²

Рат у Босни и Херцеговини

Историја Босне и Херцеговине крајем 20. вијека данас академској и широј јавности у Босни и Херцеговини представља једну од најконтроверзнијих и најосјетљивијих тема. Због тога се не поставља само питање да ли је рат обрађен у уџбеницима него, што је много важније, на који начин. Након истраживања показало се да је тема рата у Босни и Херцеговини посредно присутна у приказима датим у одређеним књигама, које се привидно не баве овим питањем. Посредно присуство ратне теме, која иначе у уџбенику није обрађена, проблематична је страна овог случаја. А друга је, опет, у начину на који се темом рата заправо бавило.

Да би приступила конкретној теми, аналитичарка је себи поставила неколико питања, ради анализирања одређених поглавља. Прво питање, јасно, било је да ли је рат у Босни и Херцеговини уопште обрађен у овим уџбеницима. Затим је аналитичарка упоређивала да ли је увршћен приказ избијања рата на територији Босне и Херцеговине.

⁵⁷ Види *Пејић 07*, стр.192

⁵⁸ (Види *Хаџиабдић*, стр.140: „Грађани су се већином гласова изјаснили за самосталну, независну и суверену Босну и Херцеговину.“ Види *Ганибеговић*, стр.125: „И поред отворених пријетњи од стране Србије и Црне Горе, на референдуму... грађани Босне и Херцеговине изјаснили су се за цјеловиту, независну и суверену државу.“)

⁵⁹ Види *Валента*, стр. 187

⁶⁰ Види *Шехић*, стр. 242

⁶¹ Види *Матковић*, стр. 123

⁶² Види *Пејић 07*, стр. 195 и *Пејић 06*, стр. 232: „...релативна већина хрватских и муслиманских гласача изјаснила (се) за издвајање Босне и Херцеговине из Југославије у самосталну државу.“ У уџбеницима се не наводи да ли су српски бирачи на било који начин били одговарани или спријечени да учествују на овом референдуму.

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

Будући да се ток догађаја с почетка 90-их година прошлог вијека, то јест, ратови у Хрватској, Словенији и Босни и Херцеговини, стално појављују пред босанскохерцеговачком јавношћу у коментарима, филмовима, вијестима из Суда у Хагу и кроз друге облике, питање - да ли су ови ратови поменути у уџбеницима - поприма суштински значај, због тога што се ученици суочавају с историјатом ових ратова кроз породичне приче, новинске чланке и приказе дате путем електронских медија и других извора. Да ли уџбеници историје који се сада користе у настави помажу ученицима (и наставницима) при разговору о овим догађајима у учионици?

- У *Хаџиабдићу* и *Шехићу* није обрађен ниједан од ратова на територији бивше Југославије.
- У *Валенти* су ратови у Словенији и Хрватској поменути у једној реченици, али се он не дотиче рата у Босни и Херцеговини.
- У *Ганибеговићу* се укратко помињу жестоки сукоби у Словенији и Хрватској, а рат у Босни и Херцеговини као „великосрпска“ агресија.⁶³
- У *Матковићу* је обрађен и рат у Босни и Херцеговини и рат против Хрватске, а само се помиње рат против Словеније.⁶⁴
- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* рат у Босни и Херцеговини се само помиње, без давања детаљног приказа. У објема књигама нагласак је зато стављен на „агресију НАТО-а на Југославију“, која је детаљно обрађена.⁶⁵

Одређивање датума почетка рата у Босни и Херцеговини

Када је, заправо, у уџбеницима наведен почетак рата у Босни и Херцеговини

(ако је уопште и поменут)? Дата су три различита одговора, мада је до ових разлика дошло дјелимично због чињеничних грешака, а дјелимично због различитог тумачења историјских догађаја. Наведени су сљедећи датуми: 6. април 1992. године (*Ганибеговић*), 12. април 1992. године (*Пејић 07* и *Пејић 06*) и 5. октобар 1991. године (*Матковић*).⁶⁶

- У *Валенти*, *Хаџиабдићу* и *Шехићу* уопште се не помиње рат у Босни и Херцеговини, као што је већ наведено у овом документу.
- У *Ганибеговићу* је за почетак рата на територији Босне и Херцеговине одређен 6. април 1992. године, и наводи се да су „отворену агресију“ започеле српске и црногорске снаге, којима је подршку дала бивша Југославенска народна армија и терористичке формације СДС-а Босне и Херцеговине, те плаћеници из Србије, Црне Горе, Румуније, Русије, као и других дијелова свијета. „Тиха окупација“ Босне и Херцеговине започела је још раније, у вријеме жестоких сукоба у Словенији и Хрватској, пребацавањем оружаних снага на територију Босне и Херцеговине.⁶⁷
- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06*, за почетак рата у Босни и Херцеговини одређен је 12. април 1992. године, гдје се наводи сљедеће: „Већ 12. априла 1992. године стигло је, на изненађење српског народа, њено [Босне и Херцеговине] међународно признање и почео је рат.“⁶⁸ Сасвим је јасно да се аутори позивају на исти догађај као и у *Ганибеговићу* (дан када је Европска унија признала државу Босну и Херцеговину), али је наведен погрешан датум. И у *Пејићу 07* и *Пејићу 06* дат је веома кратак приказ тока догађаја у Босни

⁶³ У *Валенти*, *Шехићу* и *Хаџиабдићу*, који не обрађују тему рата у Босни и Херцеговини, разједињавању Југославије процентуално је посвећено 1%, 1,5%, односно 2% простора. Мада се у *Ганибеговићу* наводи рат у Босни и Херцеговини, и ту је дат веома мали проценат описа догађаја (1%).

⁶⁴ Од свих анализираних књига у *Матковићу* је највећи број страница посвећен тематици распада Југославије и ратовима (у процентима 7 %).

⁶⁵ У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* дато је, дакле, 4 % описа у вези с овим процесима.

⁶⁶ Занимљиво је то што је, на страници 206 уџбеника *Повијест новог доба* из 2006. године, аутора Миљенка Милоша, која није обухваћена овом анализом уџбеника (види стр. 10 овог документа), понуђен још један датум, 5. септембар 1991. године, мада се позива на потпуно исти догађај као и *Матковић*.

⁶⁷ Види *Ганибеговић*, стр. 125

⁶⁸ Види *Пејић 07*, стр. 195 и *Пејић 06*, стр. 232

и Херцеговини у периоду од 1992. до 1995. године, гдје се само наводи да су се три стране бориле у рату који је, потом, окончан међународним мировним преговорима, који су довели до Дејтонског споразума.

У овим уџбеницима је, умјесто тога, већи нагласак стављен на напад НАТО снага на Југославију, који је детаљно описан (види даље у овом документу). Ово преношење интересовања на другу област, заправо, би могло да буде посредан узрок немарном односу према одређивању правог датума међународног признавања Босне и Херцеговине и почетка рата на њеној територији.

- У *Матковићу* су дати сасвим другачији прикази са другачијим порукама. У овом уџбенику је наглашено да је рат, заправо, почео 5. октобра 1991, године нападом српске војске на село Равно у источном дијелу Херцеговине, које је насељено херцеговачким Хрватима. У уџбенику је даље наглашено да је "Сарајево" реаговало поруком „то није наш рат“⁶⁹, остављајући Хрвате да се бране у изолацији од ових првих напада.⁷⁰

Мада се сви ови прикази, у различитом степену, заснивају на чињеничном стању, ипак у сваком понаособ није дат уједначен и свеобухватан опис догађаја који су довели до избијања рата.

3.4. Методологија рада на посљедњим поглављима

Да би процијенила методички и поучни квалитет посљедњих поглавља уџбеника, аналитичарка је, руководећи се *Смјерницама*, провјеравала да ли је

дошло до примјене „критичког начина размишљања“, „мултиперспективности“ и „коришћења компаративних метода“ у дијеловима књига гдје је то потребно. Уопштено говорећи, раније примијењена побољшања у многим уџбеницима, у смислу наставне и методичке процјене, изгубљена су у многим од посљедњих поглавља. У *Валенти* је то опадање квалитета најмање примјетно, али је уздржавање од коришћења метода вишеструког гледишта видно на посљедњим страницама уџбеника.

Отворена питања

У *Валенти* је дат историјски приказ распада Југославије, без указивања на Србију и Србе као на најодговорније актере. Умјесто тога нагласак је стављен на национализам присутан код свих страна у посљедњој фази бивше заједничке државе.

У тексту не само да се прилази чињеницама на уједначен начин, обогаћен отвореним питањима која би могла да натјерају ученика на размишљање и доношење властитих закључака о овим догађајима, већ аутор тјера ученика на упоредно и критичко размишљање, на примјер преко сљедећих изјава и задатака: „Стањем на Косову су се користили, и то обилато, и сви други национализми у Југославији“ - Раиф Диздаревић, тадашњи шеф државе. Протумачи ову Диздаревићеву изјаву.“ Или, слично овоме: „Стихија национализма није провалила из народа. Пандорину кутију народа отворио је владајући *Corpus politicum* (политичко тијело)“ - *Андрија Крешић*, 1994. Слажеш ли с овим мишљењем?⁷¹

У другим књигама нема мултиперспективних приказа тока ових догађаја како у тексту аутора тако ни у додацима тексту, питањима односно задацима.

⁶⁹ Види *Матковић*, стр. 124

⁷⁰ Види *Матковић*, стр. 124: „Рат у Босни и Херцеговини почео је заправо 5. листопада 1991 године нападом српске војске на боснаскохерцеговачко село Равно, у којем живи хрватско становништво. Већ је равнодушност тадашњега босанскохерцеговачког предсједника Алије Изетбеговића на овај напад дала наговијестити да ће се (...) свако политичко и војно дјеловање одвијати по етнонационалним линијама, тј да ће се дјеловати искључиво у корист властитог народа. ...“

⁷¹ За оба цитата види *Валента*, стр. 186 „Рат против Хрватске“, наслов дијела пасуса на стр. 125.

Рат као тема извађена из контекста

У *Хаџиабдићу* се овдје губи квалитет приступа, који је карактеристика многих других дијелова књиге. Посљедње поглавље завршава међународним признањем Босне и Херцеговине, без навођења или изношења мишљења о рату у Босни и Херцеговини. Међутим, рат се, као прво, помиње у самом уводу у књигу, а затим у зависној реченици у посљедњем поглављу, која, с обзиром да тема рата у Босни и Херцеговини није обрађена, изгледа као да је потпуно извађена из контекста.

Тако у уводу аутор каже: „Особито је важно споменути да је у овом периоду формирана и независна држава Босна и Херцеговина, након тешког и страшног рата који је вођен против ње свим средствима.“⁷² А на крају уџбеника, у поглављу „Босна и Херцеговина као самостална и суверена држава“, наводи: „Тадашњи предсједник СДС Радован Караџић, данас оптужени за ратне злочине од стране Међународног суда у Хагу, отворено пријети, прије свега, муслиманском политичком врху и народу: Уколико дође до осамостаљивања Босне и Херцеговине да ће бити рат и да ће муслимански народ нестати са ових простора.“⁷³

Уколико тема рата у Босни и Херцеговини није обрађена у уџбенику како онда ученици и наставници могу да разговарају о овим кратким наводима? Јасно је да аутори (потпуно исправно) претпостављају да и ученици и наставници знају за рат; али како да онда ученици одговоре на питање постављено на крају уџбеника: „Када и на који начин Босна и Херцеговина постаје самостална?“⁷⁴ Двије су могућности: или да разговарају о рату без ослањања на уџбеник или да се сведу на пуко понављање текста, што мора да је прилично разочаравајуће и за ученике и за наставнике.

⁷² Види *Хаџиабдић*, стр. 7

⁷³ Види *Хаџиабдић*, стр. 140

⁷⁴ Види *Хаџиабдић*, стр. 141

⁷⁵ Види *Шехић*, стр. 242

⁷⁶ Види *Шехић*, стр. 240

Рат уз обазриво приказивање

Мада у *Шехићу* нису садржани никакви скривени подаци о рату у Босни и Херцеговини, у завршном дијелу уџбеника губи се на квалитету у поређењу са веома позитивним утиском који оставља ниво квалитета књиге када је ријеч о цјелокупном методичком приступу.

Чини се да су аутори прије свега били исувише обазриви при изради поглавља „Распад Југославије“. Проглашење независности Босне и Херцеговине“, будући да, што није случај у другим поглављима, у ово нису уврстили ни питања ни навели изворе. Постоји само један задатак у којем се од ученика тражи да израде хронолошку табелу догађаја у периоду од 1980. до 1992. године, кад је проглашена независност Босне и Херцеговине).⁷⁵ У тексту нема никаквог приступа критичком размишљању, па због тога понекад долази до давања једностраних и осуђујућих података: „Док су се Хрвати и Словенци с правом жалили на српску превласт, Срби су се са своје стране осјећали као главни носиоци патње Титовог режима, као жртва „хрватско-словенског“ савеза који је могао Србији ускратити права која је она могла тражити. ... Осим тога, жалили су се да је Србија, која је у Другом свјетском рату подњела највише жртава, била сведена на ниво друге класе. Те оптужбе су биле далеко од стварности, али су произвеле ужасан учинак.“⁷⁶

Овдје мишљење аутора („с правом жалили“, „далеко од стварности“) није издвојено из остатка текста, па изгледа као утврђена чињеница.

Рат у Хрватској и Босни и Херцеговини

У *Матковићу* се не обрађује само рат у Босни и Херцеговини већ и „Рат против Хрватске“⁷⁷. Историја рата против Хрватске разрађена је у виду описивања српске агресије (гдје се користи и историјски неприкладан и отуђен назив „четник“)⁷⁸, уперене против Хрватске, Хрвата и осталих народа који не припадају Србима.⁷⁹ Описивање догађаја изразито је једнострано, јер се патња цивилног српског становништва Хрватске и не помиње, а није дата ни критичка процјена војних операција хрватске војске (на примјер, „Олуја“ и „Бљесак“).⁸⁰ Зато је оштра критика упућена ангажману међународних снага, посебно УНПРОФОР-а, који, како је у књизи наведено, није успио да обави своју дужност у Хрватској, на територији коју су окупирали Срби.⁸¹

По питању рата у Босни и Херцеговини, у *Матковићу* је дат такав опис у којем се разликују двије фазе. Карактеристику прве фазе представља, дакле, „ефекат хомогенизације“ на почетку агресије на Босну и Херцеговину, у току које „Хрвати и Муслимани, а и многи Срби

по урбаним срединама наступили су заједно у обрани против агресора.“⁸² Мада се у тексту јасно именује главни агресор и кривац за рат у Босни и Херцеговини (Србија), такође се помиње да је, у другој фази рата, насталој услед хрватско-бошњачког војног раскола, свака од зараћених страна учествовала у етничком чишћењу и бруталном ратовању против друге.⁸³

Ово, међутим, у уџбенику није довело до критичких дискусија о зараћеним странама у Босни и Херцеговини. Прије би се из описа у уџбенику стекао утисак да је раскол између Хрвата и Бошњака и бруталност вођења рата у Босни и Херцеговини искључиво посљедица (погрешног) мијешања међународних актера, те распоређивања територија на карти српске политичке елите, и да ту није било других узрочних фактора.⁸⁴

Привидна непристрасност

Уџбеници *Пејић 07* и *Пејић 06* веома мало се разликују, и текст је углавном идентичан, чак, са мањим изузецима, и реченице.⁸⁵ Разлика између ових двају уџбеника испрва се чини много већом, али концизним поређењем открива се

⁷⁷ „Рат против Хрватске“, наслов дијела поглавља на стр. 125

⁷⁸ Види *Матковић*, стр. 125: „На цестама и жељезничкој прузи према Книну наоружане четничке групе постављале су балване (**балван-револуција**), блокирале промет и тероризирали путнике. Задвојени великосрпством четничке су вође у Книну потицали устаничко окупљање и прогласили ратно стање.“

⁷⁹ Види *Матковић*, стр. 128: „Тијekom **Домовинског рата** српски је агресор у хрватским крајевима проводио над Хрватима (и осталим несрбима) масовна убојства.“

⁸⁰ Види *Матковић*, стр. 128 : „Најприје су акцијом „Бљесак“ почетком свибња 1995. ослобођени окупирани дијелови западне Славоније (око Окучана), а од 4. до 7. коловоза исте године операцијом „Олуја“ ослобођено је окупирано подручје у сјеверној Далмацији (Книн је ослобођен 5. коловоза), Лици, Кордуну и Бановини. Поражене српске јединице у бијегу су напуштале хрватски државни териториј.“

⁸¹ Види *Матковић*, стр. 127: „Те међународне мировне снаге дошле су и на териториј Републике Хрватске, и то на подручја која су окупирали Срби. Имале су задаћу да на тим подручјима, која су уз помоћ ЈНА држали Срби, проведу њихово разоружање и те крајеве врате под суверенитет Републике Хрватске те да омогуће повратак прогнанника. Међутим, УНПРОФОР то није учинио, па се хрватска власт морала припремити да то сама учини. Хрватска је јачала своје оружане снаге и кад су оне биле спремне, подузела је средином 1995. брзе и успјешне војно-редарствене акције ослобођања својих подручја“, попраћено питањем: „Која је била задаћа постројби УНПРОФОР-а у Хрватској? Је ли она била проведена?“ (стр. 128)

⁸² Види *Матковић*, стр. 124

⁸³ Види *Матковић*, стр. 125: „Свака од зараћених страна хтјела је заузети што више територија за себе, и након тога (што је посебно брутална карактеристика овога рата) посве га „етнички очистити“ од припадника другог (и трећег) народа. При томе су опет страдали највише цивили.“

⁸⁴ Види *Матковић*, стр. 124: „Но онда се целокупна ситуација још више комплицира и долази до тзв. „рата у рату“- наиме до хрватско-муслиманског ратног сукоба, који кулминира 1993. године. Тако сада постоје три међусобно зараћене стране. Наравно да је овај сукоб понајвише ишао на руку тадашњем српском политичком и војном водству, које је од почетка ишло искључиво на освајање што већег дијела територија. Овакву империјалну логику индиректно је подржала и несналажљивост међународних политичких чимбеника према ситуацији у БиХ. Неки политички потези тадашњих међународних „стручњака за Балкан“ остављали су дојам да се комплицирана етно-конфесионална Рубикова коцка босанскохерцеговачког територија можда може ријешити допуштењем међунационалних сукоба, освајања, откидања и подјеле територија. На тој основи (уз, наравно, мноштво других разлога) распламсао се и хрватско-муслимански сукоб.“

⁸⁵ Једну од мањих измјена, на примјер, налазимо у *Пејићу 07*, гдје је испуштена реченица којом се у *Пејићу 06* завршава иначе потпуно идентичан дио „Стварање Републике Српске Крајине“:

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

да се овакав утисак стиче због пуког преуређења истог текста. Тако је у *Пејићу 07* текст другачије издијељен, а иначе је потпуно исти као и цјеловити текст у *Пејићу 06*. Као што је већ наведено, рат у Босни и Херцеговини није детаљно обрађен. Укратко се помиње оснивање политичких странака у Босни и Херцеговини после 1989. године, плебисцит српског народа у Босни и Херцеговини у новембру 1991. године, стварање Републике Српске 1992. године и раније поменути референдум.

А по питању самог рата, у уџбенику је наведено сљедеће: „У Босни и Херцеговини су током четири године рата између себе ратовале три националне војске: муслиманска, српска и хрватска. Уједињене нације су настојале да зауставе рат у Босни и Херцеговини. С тим циљем су дошле

мировне снаге и стале на линију разграничења између зараћених страна.“⁸⁶ За разлику од овог кратког и привидно неутралног приказа, претходно поглавље „Насилна сецесија и распад социјалистичке Југославије“, те поглавље „Настанак Савезне Републике Југославије“ сасвим су једностранни. У њима је акценат стављен на судбину српског народа као жртве политичког и војног развоја ситуације насталог због Хрвата и Хрватске⁸⁷, односно због Албанаца⁸⁸, и, на крају, због међународне заједнице.⁸⁹

У цијелом тексту нема, дакле, стварног критичког потенцијала, мада је, на први поглед, разрађен веома фин приступ мултиперспективној наративи. Тако у *Пејићу 07* пише: „Српски народ сматра да је Устав из 1974. године био погубан за јединство Србије и да је узрок разбијања југословенске

„Живот Срба у РСК био је лијепа, слободан и демократски, али на жалост кратак.“ (*Пејић 06*, стр. 231). Још једна мања измјена односи се на сликовни приказ и фотографије у поглављу: „Настанак Савезне Републике Југославије“; док је у *Пејићу 06* дат сљедећи задатак: „Погледај слике и опиши агресију НАТО пакта на СРЈ“ (графички приказ без потписа, стр. 235), у *Пејићу 07* наћи ћемо исте фотографије, које очигледно приказују бомбардере НАТО-а, али без овог задатка, са потписом испод фотографија, као на примјер: „Бомбардер полијеће на Србију“, „Спремни за напад“ или „НАТО војници у акцији“ (стр. 197).

⁸⁶ Види *Пејић 07*, стр. 195, појачано кратким приказом о Дејтонском споразуму на маргини исте странице.

⁸⁷ Види *Пејић 07*, стр. 193, дио „Сецесија и рат у Хрватској“: „У Хрватској је основана Хрватска демократска заједница (ХДЗ), која је имала ознаке националистичке странке. ... Хрватска демократска заједница је, после побједи на изборима и преузимања власти, почела стварати паравојне формације. Хрватски сабор је 1991. године донио Устав према којем су Србима укинута права конститутивног народа. Срби су претворени у националну мањину и одмах отпуштани из свих јавних и државних служби... У Хрватској је, од нових хрватских власти, био угрожен српском народу опстанак и национални идентитет. Зато се морао политички организовати и штитити своја национална и људска права. С тим циљем је основана **Српска демократска странка** на челу са др Јованом Рашковићем. У Србу је 15. августа 1990. године одржан **Српски сабор**, који је прогласио **аутономију Срба** у Хрватској, и донио одлуку о **плебисциту** цијелог српског народа на простору авнојске Хрватске. Хрватска полиција је 17. августа покушала да спријечи плебисцит, па је дошло до сукоба. Овај сукоб је означио почетак оружане борбе у Хрватској.“

⁸⁸ Види *Пејић 07*, стр. 192: „Српски народ на Косову нашао се у веома тешкој ситуацији. Шиптарски сепаратисти и националисти јавно су тражили Косово-републику и њено припадање Албанији. Стално је вршен притисак на Србе и Црногорце да се иселљавају, или да у бесцијење продају своју имовину. На српска имања насељавани су емигранти из Албаније, који никад нису примили југословенско држављанство.“ Види и стр. 196: „Сепаратизам на Косову. Шиптарски сепаратисти су, уз подршку неких западних земаља, нарочито САД, после потписивања Дејтонског мировног споразума појачали терористичку активност на Косову и Метохији. Савезна Република Југославија је била спремна дати Албанцима широку аутономију и тиме спријечити акције сепаратиста. Албанци су, међутим, одбили понуђену аутономију и јавно тражили издвајање из Србије и прикључење Косова и Метохије републици Албанији. Формирана је тзв. Ослободилачка војска Косова (ОВК), која је нападала југословенске војне и полицијске снаге, освајала градове и успостављала албанску власт.“

⁸⁹ Много је блаћења улоге међународне заједнице у процесу распада Југославије. Сва указују на понашање међународних актера као пристрасних и несклоних Србији и заједничкој југословенској држави, с империјалистичким амбицијама према региону Балкана. Види, на примјер, *Пејић 07* стр. 192: „Касније су се отцијепиле и одмах међународно постале признате Хрватска, Босна и Херцеговина и Македонија. Брзим признавањем отцијепљених република од стране западних држава било је јасно да су оне планирале и помогле разбијање Југославије.“ Види и стр. 194: „Хрватско руководство је, уз благонаклоност међународне заједнице, маја и августа 1995. године, покренуло оружане операције „Бљесак“ и „Олуја“ на територији Српске Крајине. Хрватске оружане снаге су приликом овог напада убиле на хиљаде српских жена, дјеце и старца. На стотине хиљада Срба протјерано је са вијековних огњишта. Хрватски авиони и артиљерија гађали су колоне избјеглица који су бјежали у Србију. НАТО није осудио ове насилничке операције, већ их је подржавао и војнички помагао. Западни дио Републике Српске Крајине окупирала је хрватска војска 1995. године. Источни дио РСК остао је до 1998. године под заштитом Уједињених нација, а затим, против жеље српског народа, укључен је у састав Хрватске. Међународна заједница није имала разумјевања за српски народ који је само хтио слободу, национална и људска права.“ Види даље стр. 196: „Југословенске војне и полицијске снаге успјешно су се од 1996. до 1999. године бориле против албанских сепаратиста и паравојних формација и на крају их војнички поразиле. Пораз албанских терориста

федерације. Народи из република, које су напустиле Југославију, сматрају да је тај устав био демократски.⁹⁰ Овим је показано основно разумијевање појма „мултиперспективности“ којем је, међутим, одузет сав критички потенцијал питањем постављеним на крају овог поглавља: „Зашто је Устав из 1974. године по Југославију био штетан акт?“⁹¹

Осим тога, овдје је историјска компарација, као главно методичко средство, у овим уџбеницима замијењена неисторијском аналогijом, оптужујући оне „друге“ (Хрватску) за историјско удаљавање српског народа.⁹² Све у свему, цијело поглавље - дакле, текст, питања, коришћени изрази и илустрације - пристрасно је, тјера на једнострано размишљање и саосјећање само са (неправичном) судбином Срба.

У црно-бијелој техници

У *Ганибеговићу*, у којем је рат у Босни и Херцеговини обрађен, дат је другачији, али такође једностран поглед. Мада се чини да је посљедње питање у уџбенику („Како ти видиш Босну и Херцеговину као самосталну, суверену и јединствену државу?“)⁹³ постављено као отворено, и могло би да значи да је овој теми приступљено на критички и промишљен начин, сва нарација у посљедњем поглављу „Босна и Херцеговина као самостална и суверена држава“ своди се на моноперспективни приказ догађаја, у којем се скривене

поруке и тумачења аутора⁹⁴ преплићу са пружањем „историјских чињеница“. Јасно је утврђен контраст између жртава (цивили, Бошњаци) и починилаца (на првом мјесту Срба), између „добрих“ (Патриотска лига) и „злих“ (опет, углавном Срба).⁹⁵

3.5. Методологија: коришћење метода компарације, мултиперспективног виђења и критичког размишљања

У овом дијелу позабавићемо се питањем да ли су у уџбеницима примијењени интерактивни, мултиперспективни и компаративни наставни методи, те да ли наративна и методичка средства коришћена у уџбеницима подстичу критичко размишљање и саосјећање са „другима“. Иако су нека од ових питања разматрана у претходним дијеловима овог документа, у вези са конкретнијим питањима из садржаја, аналитичарка је одлучила да овдје уврсти само неколико примјера који се односе на историјске периоде, а који нису обрађени у другим дијеловима ове анализе. Аналитичарка прво истиче примјере нарочитог квалитета с методичке тачке гледишта, а затим, примјере којима је наглашена

омогућио је учвршћење суверености СРЈ на цијелом њеном простору. Међутим, то није одговарало интересима чланица НАТО-а. Чланице НАТО-а, нарочито САД, имале су у плану војнички и политички потчинити балканске државе како би могле несметано продирати на Исток и овладати огромним изворима нафте, гаса, угља и других сировина.“

⁹⁰ Види *Пејић 07*, стр. 190 на маргини странице, и *Пејић 06*, стр. 224.

⁹¹ Види *Пејић 07*, стр. 191, и *Пејић 06* (на почетку поглавља) стр. 223.

⁹² У вези са предстојећим ратом у Хрватској, у обема уџбеницима наведено је сљедеће: „Зато Срби нису могли прихватити тај устав, јер су њиме постали грађани другог реда. Српски народ се под притиском хрватских власти иселjavaо као и за вријеме НДХ.“ Види *Пејић 07*, стр. 193 и *Пејић 06*, стр. 230.

⁹³ Види *Ганибеговић*, стр. 127

⁹⁴ Види *Ганибеговић* у дијелу поглавља „Политичка криза и Уставна реформа 1971-1974. године“ на стр. 124, по питању периода из раних 90-их година у Југославији: „Неком побољшању стварног стања није помогла ни обнова вишепартијског живота, јер је пројекат „Велике Србије“ био већ увелико готов и само је било питање дана када ће се приступити његовој реализацији.“ Види у дијелу „БиХ као самостална и суверена држава“, стр. 125: „Након осамостављивања Словеније и Хрватске по логици збивања и Босна и Херцеговина морала је кренути истим путем.“

⁹⁵ Види *Ганибеговић*, стр. 126 : „За остваривање плана „Велике Србије“ уништено је све што није српско. Уништена су највећа културна блага бошњачког народа, а сам народ с тих етничких чистих територија нашао се у избјеглиштву по цијелом свијету. Прије него што је дошло до отворене војне агресије на Босну и Херцеговину у Сарајеву је 31. марта 1991. године основана Патриотска Лига (ПЛ), прва оружана тајна формација. Патриотска Лига организирано је дјеловала као превентива на догађаје који су требали да улиједе, послије проглашења тзв. Српских аутономних области. Патриотска лига окупљала је провјерене родољубе, који су свјесно стали у борбене редове за одбрану суверенитета своје домовине.“

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

изразита методичка слабост у неким од прегледаних уџбеника.

Компаративни приступ

По примјени компаративног приступа материји нарочито се истиче уџбеник *Шехић*. У њему су понуђени разноврсни задаци који могу да инспиришу ученика да упореди историјске процесе и догађаје.⁹⁶ Осим тога, ученици се преко задатака подстичу на рад који може да побуди интересовање за истраживање историје путем интерактивних, наставних средстава, веома прилагођених њиховом узрасту, у које спада и коришћење нових комуникацијско-информатичких технологија, као што је, на примјер, интернет.⁹⁷ Што је најважније, у уџбенику су уврштене активности преко којих ученици могу да се повежу са генерацијом из тог периода и израде књигу историјских извора, чиме се подстиче да се историја и писање о историји схвати као један стални процес у којем и ученици могу да узму учешћа, како и чине.⁹⁸

Приступ материји у *Валенти* такође

је интерактиван, и обилује радним материјалима који подстичу критичко размишљање у вези с историјским изворима.

Мултиперспективно виђење и емпатија

Ако се *Шехић* истиче у погледу примјене компаративних и интерактивних метода, уџбеник *Валента* је јединствен по примјени мултиперспективног начина сагледавања материје и емпатији у приступу историји, уз подстицање критичког става према историјским изворима.⁹⁹ „Емпатија у историји“ подразумијева нешто више од пуког помињања „других“. То значи покушати расвијетлити мотиве „оних других“, покушати истаћи у спорним темама да „други“ не морају да буду окривљени као колективни починиоци, тј. да историјски субјекти који се често појављују као „колектив“ могу да буду окарактерисани сасвим другачијим гледиштима и ставовима. Уз овакав приступ отварају се вишеструка виђења историјских субјеката, процеса и догађаја.

⁹⁶ Види, на примјер, *Шехић*, стр. 53, у дијелу „Сусједне земље у периоду од 1878. до 1914. године“, гдје је обрађен историјски развој догађаја у Хрватској, Србији и Црној Гори, а завршава се задатком: „Потражите и наведите сличности и супротности у друштвено-политичком развоју наведених земаља и објасните узроке тога.“ Види и стр. 107, у дијелу „Тоталитарни режими у Европи и свијету“, у ком је на крају дат и радни материјал („Штито су за обраду“), под насловом: „Три лика и три историје. Черчил – Стаљин – Хитлер“. Овдје су, у форми кратког текста, дати подаци о овим трима личностима, након којих слиједи задатак: „Подвуците у штиву за обраду заједничке црте Черчила, Стаљина и Хитлера и покушајте објаснити те подударности.“ Види и стр. 200, у дијелу у којем је обрађен Хладни рат и подјела након 1945. године, у којем је постављено и питање: „Како је, по твом мишљењу, изгледао живот младих људи у оба блока током периода Хладног рата?“

⁹⁷ За истраживање путем интернета види *Шехић*, стр. 60 и стр. 41. За илустровање других задатака види, на примјер, *Шехић*, стр. 49, у дијелу поглавља у којем је обрађена историја Босне и Херцеговине у периоду 1878-1918. године. На самом крају овог поглавља налази се фотографија на којој је приказан „Музички павиљон у Сарајеву у вријеме аустроугарске управе“, гдје се каже: „На слици је Музички павиљон изграђен 1913 године. У Другом свјетском рату је порушен. Недавно је у Сарајеву поново изграђен на истом мјесту у Атмејдан парку. Ако сте у прилици посјетите то мјесто и упоредите овај павиљон са новим. Колико је вријеме учинило своје? Шта се све промијенило?“ Види и у *Шехићу* на стр. 89, у дијелу поглавља у којем је обрађена тема „Босна и Херцеговина и југославенско питање“ послје Првог свјетског рата. Аутори су на крају поглавља ставили графички приказ празне слагалице (пузле), састављене од четири комада, уз сљедећи задатак: „Попуните слагалицу уз помоћ текста из уџбеника. Упишите значајне догађаје који су довели до коначног уједињења у Краљевину СХС.“

⁹⁸ Види, на примјер, у *Шехићу*, на стр. 133, радни материјал „Хусинска буна“ у Босни и Херцеговини 1920. године. Кратак извадак из сјећања једног од учесника побуне попраћен је сљедећим задатком: „Је ли неки примјер из ваше породице учествовао у овом штрајку или сличном протесту? Распитајте се и напишите своју причу. На тај начин можете у школи израдити књигу историјских извора јер свако сјећање добијено путем интервјуа је историјски извор. Ако постоји још и нека фотографија или чланак из тадашњих новина, тиме боље јер и то су извори.“

⁹⁹ Осим тога, уџбеник *Валента* има и интерактивни приступ, са мноштвом радног материјала којим се подстиче критичко размишљање у погледу историјских извора. Примјер интерактивног и дидактичког материјала прилагођеног ученицима види на стр. 79, у дијелу „Како је економија утицала на политичке и друштвене односе?“ у којем је обрађен период између двају ратова. Прво питање, које је увод у ову јединку, гласи: „Да ли си икада чуо за „амерички сан“, да би израз „амерички сан“ био објашњен даље у тексту. У једном од питања на крају ове јединке од ученика се тражи да уђу у кожу берзанског мешетара (брокера), те да сазнају да ли и у Босни и Херцеговини постоје берзе (такође на стр. 79). Види на стр. 147: „ХММ? Која је права влада? Шта ти мислиш? - Избјеглиčka: међународно призната, али без икакве власти у земљи; - НКОЈ: (Народни комитет ослобођења Југославије) која има власт у земљи, али није међународно призната.“ Види и пројекат „Питајмо свједоке“ на стр. 148, гдје аутор поближе објашњава како обавити разговор са свједоцима Другог свјетског рата који живе у истој средини као и ученици. За примјер стицања критичког става према историјским изворима, види и *Валента* на стр. 21, „Пројекат: Портрети – скривене поруке“.

У *Валенти* је понуђен читав пасус о емпатији у историји, у виду пројекта за ученике. Овдје је објашњен и израз „емпатија“, након којег слиједе три задатка који би могли да подстакну емпатички приступ ка промишљању историје. То, међутим, није једино мјесто у уџбенику гдје је разрађен емпатички приступ и вишеструко виђење историје, већ се ово често понавља.¹⁰⁰ Тако аутору успијева да избјегне уско национално виђење у погледу оних дијелова историје који се појављују у већини других уџбеника, а јасно могу да се поистовијете са националним претензијама једне или друге стране.¹⁰¹ Примјер подстицања критичког размишљања види у дијелу поглавља у којем је обрађен Други свјетски рат: „Како су партизани ратовали?“. У уводу је постављено питање: „Да ли је ријеч о сјајним подвизима или мудрој ратној тактици? Јесу ли чињени херојски потхвати или се борило за живот?...“ (стр. 141)

Први свјетски рат - методологија рада

Аналитичарка је одлучила да уврсти кратко поређење описа догађаја из Првог свјетског рата у Босни и Херцеговини (и Србији), концентришући се на питање методолошког приступа критичком размишљању и емпатији. У свим анализираним уџбеницима ауторима је успјело да опишу по коју цијену је рат вођен и колико су ужасне његове посљедице (сиромаштво, разарање) по Босну и Херцеговину, без обзирања на етничке и националне предзнаке. У овим описима истиче се колико су сви народи у Босни и Херцеговини изгубили, умјесто да се свде на само једну групу.¹⁰² Аналитичарка жели да ово посебно подвуче, јер то показује да се једним историјским феноменом, као што је цијена ратовања и насиља, могуће бавити на уједначен начин. Неки од уџбеника продубљују ове уједначене приказе истицањем различитих гледишта и пацифистичких ставова.

¹⁰⁰ Види увод у уџбеник, у којем аутор објашњава примјену метода у уџбенику који води ка сагледавању материје из различитих перспектива, дакле, ка мултиперспективности: „Бројни догађаји који су се одиграли током 20. стољећа различито су тумачени у различитим временима. Различите су државе и народи у њима неки догађај тумачили на исто тако различите начине. Хисторијско свјетло је неријетко било заклоњено сјенком власти и режимима који су креирали хисторијско сјећање. Управо је то био и главни разлог неразумијевања прошлости и честих сукоба, како у свијету, тако и код нас. Мишљење да неко други никада не може бити у праву и да је мишљење другачије од нашег увијек непријатељско, изазивало је у 20. стољећу бројне сукобе, којих најалост ни наши простори нису били поштеђени. Стога је циљ овог уџбеника да представи догађаје и људске односе 20. стољећа тако да га сагледате из различитих перспектива и на основу њих донесете своје закључке и суд о неком догађају. Та мултиперспективност пратит ће вас кроз цијели уџбеник на различите начине, тј. кроз различите рубрике...“. Треба навести један од многих примјера у уџбенику: види Валента, стр. 75, у одјелку „Двије стране медаље“, који се односи на фотографију групе људи у Њемачкој који сви редом, с једним изузетком, поздрављају укусо пруженом руком, на начин типичан за поздрав њемачких нациста. Овај текст гласи: „Сви су одушевљени нацизмом! Да ли слика то уистину показује? Коментирај особу означену кругом. Шта тај човјек мисли, какви су његови ставови, одобрава ли све то што се догађа? Како се он сналазио у свему? Шта мислиш, како је то имати другачије мишљење од већине?“

¹⁰¹ Види, на примјер, Валента, стр. 63, у дијелу поглавља у којем је обрађено оснивање прве Југославије. „Двије стране медаље. По питању статуса Војводине, која је била у саставу нестале Аустроугарске, занимљива су два супротна става на који начин се треба остварити уједињење са Србијом. Сви хрватски и дио српских политичара из Војводине били су за то да се уједињење са Србијом изврши у заједници с Народним вијећем у Загребу. Већина српских политичара истицала је директно уједињење са Србијом, с којом би онда ушла у заједничку државу.“ Овдје Валента успијева да изгради такво виђење у којем су издвојена различита гледишта србијанских политичара, док су у другим уџбеницима (али не у *Пејићу 07* и *Пејићу 06*, гдје се ово питање не види као спорно) аутори наглашавали активности „српског политичког круга“, у којем су покушавали да убрзају процес уједињења у Југославију на рачун осталих народа. Један други, али добар примјер, односи се на лик и податке дате о научнику Николи Тесли, који се помиње у готово свим анализираним уџбеницима. Занимљиво питање у вези с Теслом је то који га народ данас својата. Тако нас у *Хаџиабдићу*, на врло неутралан начин, информишу да је Тесла рођен у Хрватској (*Хаџиабдић*, стр. 13). У *Матковићу* је одређен као „наш земљак“ (*Матковић*, стр. 63), док у *Пејићу 07* наглашавају његово српско поријекло: „Никола Тесла – српски научник.“ (*Пејић 07*, стр. 20). *Валенти* је, с друге стране, успјело да укратко повеже све ове тврдње: „Никола Тесла у својој родној Лици није сматран за озбиљног научника. ... Свој успјех постигао је тек кад је напустио родну земљу и отишао у иностранство. Данас га сви сматрају својим научником.“ (*Валента*, стр. 19)

¹⁰² Види, на примјер, само у *Хаџиабдићу* на стр. 43: „У ратним операцијама дошло је до страдања становништва, поготово дуж ријеке Дрине. Страдао је велики број становника и дошло је до материјалних разарања. Појавио се и огроман број избјеглица и расељених лица.“, или *Пејићу 07*, стр. 70: „БиХ пред крај рата. Рат је у БиХ донио глад и оскудицу. Сеоска имања су запуштена због недостатка радне снаге, јер су власти многе мобилисали и послали на фронтове. Рат се приближавао крају, а стање је било све горе. Због расула аустроугарске војске многи бјеже из војске. Ствара се тзв. **зелени кадар** који пљачка ионако нападнени народ. Рат је и у БиХ однио бројне жртве – око **300 000 (15 %** укупног броја становника.)“

Херојство у Првом свјетском рату

Мада појам „херојства у Првом свјетском рату“ постоји у готово свим уџбеницима,¹⁰³ представљен је на врло различите начине.

- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* наглашена је храброст српских војника и њихова спремност да се жртвују за одбрану Београда 1915. године.¹⁰⁴
- У *Хаџиабдићу* се налази мали дио „Босанци и Херцеговци на ратиштима“, са сљедећим закључком: „Они су се у свим биткама показали као веома храбри војници“.¹⁰⁵
- У *Шехићу* и *Валенти* такође је посвећен простор херојству у војсци Босне и Херцеговине у Првом свјетском рату,¹⁰⁶ али овдје су аутори успјели да пребаце нагласак на критичко резонување о средствима рата.

Критички приступ тематици Првог свјетског рата

- У *Пејићу 07*, *Пејићу 06* и *Хаџиабдићу* не ствара се критички став према самом рату, а позитивне слике храбрости и херојства односе се само на једну од страна у рату.
- Уџбеници *Шехић* и *Валента* су другачији. Осим давања процјене храбрости босанскохерцеговачких војника, аутори су јасно указали на бруталност ратовања, на појаву побуне међу војницима, дезертирања и властитог сакаћења.¹⁰⁷ У свим наведеним уџбеницима аутори се довољно јасно позивају на његовање традиције „херојства у рату“, што вјероватно представља заједничку карактеристику традиције у Босни и Херцеговини и сусједним државама. Али разлике у наведеним уџбеницима, исто тако, јасно документују да је у уџбенику могуће показати поштовање

¹⁰³ У *Матковићу* уопште није обрађен Први свјетски рат, а *Ганибеговић* је једини уџбеник у којем су се аутори бавили темом Првог свјетског рата у Босни и Херцеговини, а да није поменут или прокоментарисан појам „херојства у рату“. Међутим, овим појмом аутор се у *Ганибеговићу* бави у другим поглављима. У вези са Другим свјетским ратом, у *Ганибеговићу* је дата сасвим некритична слика босанске „Ханџар СС дивизије“, која је приказана у позитивном свјетлу, као једина војна јединица која је извршила побуну у њемачкој војсци. Види *Ганибеговић*, стр. 95. У *Матковићу*, са своје стране, аутори се нису посебно бавили темом херојства у неком од поглавља, али уџбеник садржи доста дијелова у којима се указује на оправданост „одбране“ хрватског народа и њихове државе против агресора и непријатеља у Другом свјетском рату. Осим тога, злочинима и терору „других“ (то јест, четника и партизана) посвећено је доста простора, тобоже доказујући „антихрватски став“ једних и других, против којег се коришћење „мјера предострожности“ чини више него оправданим. Види, на примјер, у дијелу у којем је обрађена тема „Терор четника у Босни и Херцеговини и Хрватској“, на стр. 89: „Циљ његове [Драже Михаиловића, Х.К.] организације био је обновити Југославију под краљем Петром II. и поновно успоставити великосрпску превласт. Осим у Србији, четничке групе под водством Драже Михаиловића дјеловале су и у Босни и Херцеговини, Црној Гори и на хрватском подручју у Далмацији, Лици и Славонији. То значи да су четници дјеловали и на подручју НДХ, дакако, против хрватске државе и у њој успостављене власти... У многим дијеловима НДХ четници су, често и под талијанском заштитом, чинили велике злочине. Палили су куће, пљачкали и уништавали имовину и убијали недужно становништво. Проводећи терор над Хрватима, а и над Муслиманима, намјеравали су створити чиста српска подручја и тако учврстити великосрпску превласт у обновљеној Југославији. Партизански покрет био је усмјерен против Независне Државе Хрватске, а циљ им је био доћи на власт и поновно обновити Југославију. У крајевима одакле су регрутирани војници НДХ, партизани су вршили велики терор, убојства, пљачке. Уништили су многа хрватска села и поубијали много хрватских домољуба...“

¹⁰⁴ Види *Пејић 07*, стр. 65: „Први је на удару Београд. Говор који је својим војницима одржао **мајор Гавриловић** уочи битке, најбоље говори о моралу српске војске : „Војници! Јунаци! Врховна Команда избрисала је наш пук из бројног стања, наш пук је жртвован за част Београда и Отаџбине. Ви немате дакле да се бринете за животе ваше, они више не постоје. Зато напред у славу! За Краља и Отаџбину!... Живео Београд!“ Б. Нушић, *Реторика*.“

¹⁰⁵ Види *Хаџиабдић*, стр. 44. Мада се ова изјава очигледно односи на Босанце и Херцеговце, питање постављено на стр. 49 - „Гдје су све ратовали Бошњаци и какви су војници били?“ – пребацује нагласак на процјену храбрости бошњачких војника у Првом свјетском рату.

¹⁰⁶ Види *Шехић*, стр. 83: „Босанци и Херцеговци су још из османског периода били познати као изузетни ратници...“ и *Валента*, стр. 57: „Судионици рата, који су имали прилику видјети Босанце у боју, описали су их као храбре, одлучне и пожртвоване борце, с непријекорном дисциплином и оданости.“

¹⁰⁷ Види *Валента*, стр. 56-59, гдје је у дијелу „У вртлогу рата“ садржано много података у форми казивања очевидаца, кратких изјава и кратких биографских исказа босанског војника у Првом свјетском рату, Ивана Мерца, кроз цитате из дневника вођеног на италијанском ратишту, на примјер, у сљедећој изјави: „Зашто све то пропада, нестаје, зашто и ми гинемо, за нама опет генерације!“ Врло подстицајно дјелује и одјељак „Глас из прошлости“ (стр. 59), гдје аутор даје цитат из ратног дневника И. Мерца, на чијем крају поставља неколико питања: „О страхотима ратних страдавања на Италијанском фронту писао је Иван Мерз у свом дневнику. Ево једног записа од 19. јуна 1918: „Овдје је лежао један тешко рањени талијански часник. Јаукао је од боли. Тако је уздисао више од једног сата. Дадох га пренијети натраг до коте 1580, гдје је била једна мала станица за прву помоћ. Никад нећу заборавити његов захвални поглед и тисак његове кржаве руке. Био је красан младић.“

према некој традицији и истовремено о њој говорити с пацифистичког гледишта, које добија на значају почетком 21. вијека. На страници 53, у *Валенти*, приказан је британски војник у Првом свјетском рату како даје воду рањеном њемачком војнику. А текст гласи: „Њемачка је већ на прагу слома и пораза у рату. То је држава која је била најгласнија у позиву на рат како би остварила своје циљеве. У дискусији у разреду анализирај да ли је њемачки војник за то одговоран? Каква су све могла бити његова размишљања? Што је могао размишљати британски војник? Зашто није убио заробљеника? Какве су његове побуде помагања непријатељском војнику? Шта се из свега може закључити? Јеси ли ти спреман на емпатију?“

- Мада се аутори у *Ганибеговићу* и *Матковићу* баве темом Другог свјетског рата, не граде критички став према рату. Осим навода о томе колико је укупно коштао рат, који се, међутим, може наћи у било којем од уџбеника у поглављима о Другом свјетском рату, не развија се изразито критичко гледиште према средствима рата. Што се тиче периода 1992-1995. године, у *Ганибеговићу* је дата позитивна процјена војних „одбрамбених снага“.¹⁰⁸ У *Матковићу* је обрађен рат против Хрватске 90-их година прошлог вијека, и наглашене су војне активности хрватске војске, као оправданог средства за „ослобађање“ територије коју су окупирали Срби.¹⁰⁹

Скривене поруке

На крају, треба критиковати и постојање „скривених порука“ у тексту, јер дефинитивно ометају процес развоја критичког размишљања. Већ је овдје помињано стварање скривених порука путем језика (одломак 2). Тако је аналитичарка нагласила да се и у *Матковићу* и у *Ганибеговићу* налази знатан број скривених порука створених језичким средствима. Поред тога, аналитичарка је указала на коришћење историјске терминологије, кроз цитирање примјера израза „геноцид“, гдје се скривене поруке откривају коришћењем (или избјегавањем) овог израза за описивање одређених историјских догађаја у више уџбеника.

Сада се, међутим, аналитичарка бави анализом оних скривених порука до којих долази кад аутори уџбеника помијешају историјске чињенице и њихово тумачење. Овај проблем постаје још гори на мјестима гдје аутори у тексту не појашњавају читаоцима шта је тумачење, а шта чињенично стање. Свака разрада описа већ представља тумачење, али је разлика ако аутор покушава да прикаже чињенице из више углова, те ако намјерно врши процјену и одређује неке историјске догађаје само са једне тачке гледишта.

Учинити дјело љубави човјеку који трпи темељ је сваког духовног живота.“ Можеш ли замислити страхоте Италијанског фронта? Како овај Босанац поступа према непријатељском војнику? Да дођеш у такву ситуацију, да ли би поступио исто?“ Види и *Шехић*, стр. 84, гдје је цијела страница посвећена примјерима дезертирања из војске, побуни и сличним темама, са фотографијом која приказује босанскохерцеговачке ратне инвалиде. Види, на примјер страницу 84: „Штиво за обраду. Од првих дана рата, у свим армијама постојали су покушаји саботирања ратних напора. Народном псеудомедицином изазивани су симптоми пред којима су војни љекари били немоћни (зараженост очију трахомом, сакаћење прстију, подизање температуре једењем сировог кромпира, пуцање на себе кроз хљеб да не остане траг барута...). На тај начин многи су постајали трајни инвалиди, не улазећи у евиденције, и без права на збрињавање. Богатији и образованији симулирали су болести и вукли се по болницама, што је било могуће уз везе и подмићивања у војној команди. О таквим случајевима сазнавало се најчешће из анонимних пријава. Док су једни настојали да избегну војну обавезу по сваку цијену, друге је случајност одвела на фронт.“

¹⁰⁸ Види *Ганибеговић*, стр. 126: „Патриотска Лига организирано је дјеловала као превентива на догађаје који су требали да услиједе, последије проглашења тзв. Српских аутономних области. Патриотска Лига окупљала је провјерене родољубе, који су свјесно стали у борбене редове за одбрану суверенитета своје домовине.“

¹⁰⁹ Види *Матковић*, стр. 127, одломак који је већ цитиран у фусноти број ⁸¹.

Примјер: скривене поруке о глобализацији

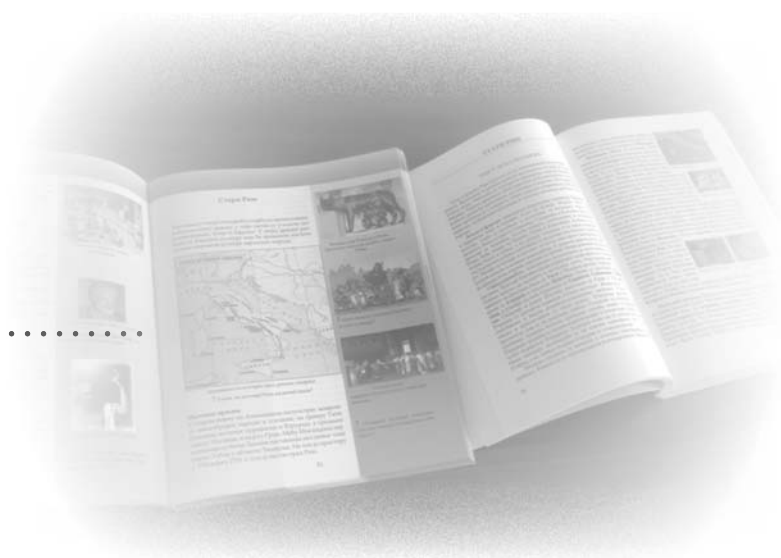
Укратко ћемо продискутовати о двама примјерима који се односе на процес глобализације након 1945. године. У Ганибеговићу и *Пејићу 07* (а и *Пејићу 06*) аутори су се бавили овим процесима кроз гледиште које представља глобализацију након 1945. године, као средство којим се користе веће и моћније државе против мањих држава. Оваква процјена дата је у обама уџбеницима у погледу развоја ситуације на територији бивше Југославије 90-тих година прошлог вијека. Аналитичарка не сматра да у уџбеницима историје треба избјегавати дискусију о успјеху или поразу војне интервенције међународних снага на овом подручју; иако, свака критичка процјена ових, а и сличних, активности може да буде веома потребна тема у данашњим уџбеницима историје. Међутим, ради се о томе да је у обама уџбеницима дат само једностран и самооправдавајући приказ, у којем су мање државе (Босна и Херцеговина или Србија) приказане као жртве империјалистичких амбиција моћнијих држава, које се крију иза маске глобализације.¹¹⁰

¹¹⁰ Види *Ганибеговић*, који у уводу у уџбеник („Обиљежје епохе“) на стр. 3 објашњава улогу Уједињених нација: „Поучени искуством ратних разарања и страдања становништва после Другог свјетског рата, већина неријешених или новонасталих проблема требало је да се рјешава мирним путем. У том смислу створене су разне међународне организације, од којих су најпознатије Уједињене нације, које су требале да интервенишу на оним мјестима за које се сматрало да се не може наћи друго рјешење. На жалост и такве организације потпале су под утицај и зависност од великих сила које су својим дјеловањем штитиле своје интересе и не тако ријетко доносиле погрешне одлуке на штету малих народа.“ Упореди с уџбеником *Пејић 07*, гдје се у дијелу „Глобализација, Балкан и мјесто Срба“ даје сљедеће објашњење на стр. 201: „Послије распада Варшавског војног блока многи свјетски „моћници“ сматрају да је основни циљ новог свјетског поретка **хегемонија**, иако се декларативно залажу за демократију, очување људских права и да су једноставно дужни, гдје је, по њиховој процјени, ово угрожено да интервенишу у корист хуманости. Зато се и појављују „мировне“ мисије међународних снага, које дјелују у том правцу. Фактички долази до „судара“ са стварношћу. Стога су у праву они теоретичари који тврде да је глобализам, уствари, **планско успостављање властитих политичких, економских и војних позиција**“. Исти цитат налази се у *Пејићу 06* на стр. 239.

4

Квантитативни и структурални аспекти¹¹¹

- Омјер у приказивању историјских периода
- Омјер у приказивању свјетске и европске, односно националне историје
- Структура и композиција уџбеника

---

¹¹¹ Види табеларни приказ у Додатку овом документу, Одломак 5.1, у којем је дата детаљна анализа квантитативних података о уџбеницима. Напомена: процентуални подаци, у одломку 4.1 овдје, приказани су у заокруженим цифрама да би процјена била очигледнија. За изворне податке види табелу у Додатку.

4.1. Омјер приказивања историјских периода

Осим *Матковића*, у којем приказивање историје почиње периодом након Првог свјетског рата, сви остали уџбеници почињу са приказивањем историје крајем 19. вијека. Тако се историја дијели на сљедећих пет главних периода: 1878-1914. године (период прије Првог свјетског рата), Први свјетски рат, период између двају свјетских ратова, Други свјетски рат и период након 1945. године. Ако не узмемо у обзир дијелове у којима се помиње распад Југославије¹¹², приказивање осталих историјских периода, углавном, је једнако заступљено. Овдје, опет, изузетак чини *Матковић*, који највећи нагласак ставља на период између двају свјетских ратова (42%); можда је узрок томе чињеница да у уџбенику није обрађена историја прије Првог свјетског рата и Први свјетски рат.

У свим осталим уџбеницима постоји само мала разлика у заступљености приказивања историјских периода:

- У *Пејићу 07* и *Пејићу 06* главни акценат стављен је на поглавља у којима је обрађена историја Другог свјетског рата (22%), док су остали периоди заступљени са 11-21%.
- У *Пејићу 07* приказивање историје Првог свјетског рата благо претеже (21%), а у *Пејићу 06* приказивање историје између двају свјетских ратова (20%).
- У *Шехићу*, *Хаџиабдићу*, *Валенти* и *Ганибеговићу* главни акценат је стављен на период између двају свјетских ратова (24-30%).
- У *Шехићу* и *Валенти* проценат заступљености осталих периода варира од 16-20%, односно 14-20%, а у обама уџбеницима, као друга по наглашености, приказана је историја након 1945. године (20%).
- У *Хаџиабдићу* и *Ганибеговићу*

заступљеност осталих историјских периода веома је уједначена (варира између 12-19% односно 13-19%), док је у обама уџбеницима друга по наглашености тема Другог свјетског рата.

- У *Матковићу* је такође обрађен Други свјетски рат (17%) и историја након 1945. године (18%) на пропорционално уједначен начин.

4.2. Омјер приказивања свјетске и европске, односно националне историје

Гдје се налазе главне просторно-референтне тачке у уџбеницима? Аналитичарка у овом дијелу поставља разлику између приказивања свјетске и европске, односно националне историје. Свјетска и европска историја нису даље прецизиране. Умјесто тога, под овим термином овдје се подразумејева историја свих осталих дијелова свијета и Европе који не припадају бившој Југославији, односно Балкану. Отуд се термин „национална историја“ у овом документу односи на укупно приказивање у којем је обрађена историја оних територија које су, у току 20. вијека, наступале као дијелови заједничке југославенске државе, са територијом Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе и Србије.¹¹³

У поређењу с уџбеницима историје, писаним средином 90-их година прошлог вијека,¹¹⁴ у свим анализираним уџбеницима видан је знатан заокрет са националне историје ка свјетској и европској историји. Док је у уџбеницима историје, објављеним средином 90-их година, дат омјер од 40-60% (свјетска и европска у односу на националну историју), у новијим издањима уџбеника овај омјер је обрнут и, углавном, дат у омјеру 60-40% (свјетска и европска у односу на националну историју).

¹¹² Процес распада Југославије ни у једном од уџбеника није обрађен као посебан историјски период, већ се аналитичарка њиме одвојено бави, тако да је Одјељак 3.3 анализе посвећен овом конкретном питању.

¹¹³ За одвојену анализу термина „национална историја“, види пасус 3.2.

¹¹⁴ Упореди с анализом уџбеника историје, објављених средином 90-их година у Хрватској, Босни и Херцеговини, Србији и Македонији: Heike Karge, "Geschichtsbilder im postjugoslawischen Raum", Internationale Schulbuchforschung 4/1999, стр. 315-337, нарочито стр. 336.

- У *Валенти* се најочигледније запажа пораст нивоа свијести о важности процеса интеграције и глобализације у историји 20. вијека. У уџбенику је стално одржаван однос 60-40% у сваком од историјских периода, стављајући тако, у сваком периоду, главни нагласак на свјетску и европску историју.¹¹⁵
- *Хаџиабдић* и *Шехић* садрже један историјски период (историја прије Првог свјетског рата), који је обрађен тако да преовлађује приказивање националне историје (30-70% и 40-60%), док у свим осталим историјским периодима јасно преовлађује приказивање свјетске и европске историје.¹¹⁶
- У *Ганибеговићу*, објављеном прије усвајања *Смјерница*, видљива је превага националне историје, у поглављима у којима је обрађен Први и Други свјетски рат (35-65% и 45-55%), док је у осталим периодима проценат приказивања свјетске и европске историје већи од процента приказивања националне историје.
- У *Матковићу* је већа заступљеност приказивања националне историје у периоду између двају свјетских ратова (40-60%), док је у осталим периодима видан обрнут однос у корист свјетске и европске историје (60-40%).
- У *Пејићу 07* јасно се види да приказивање националне историје преовлађује, и то у поглављима у којима су обрађени период прије Првог свјетског рата, те Први и Други свјетски рат (40-60%, 40-60% и 45-55%). У приказивању периода између двају свјетских ратова, у уџбенику је у једнаким омјерима обрађена свјетска и национална историја. Усмјеравање на свјетску и европску историју примјетно је у периоду који се односи на ток догађаја који су услједили после 1945. године (70-30%).
- У *Пејићу 06*, који је непосредно претходио уџбенику *Пејић 07*, у мањој

мјери преовлађује приказивање националне историје у поглављима у којима је обрађена историја прије Првог свјетског рата и Други свјетски рат (40-60%, 45-55%), док је у осталим поглављима акценат стављен на свјетску и европску историју.

Обједињеност приказивања свјетске и европске са националном историјом

И на крају, кратко је запажање у вези са питањем да ли је свјетска-европска и национална историја по структури обједињена или између њих постоји јасна подјела. „По структури“ искључиво се односи на композицију поглавља, њихов састав у смислу обједињеног или раздвојеног приказивања свјетске и националне историје.

- У *Хаџиабдићу*, *Валенти*, *Шехићу* и *Ганибеговићу* постоји, због тога, структурална подјела на свјетску-европску и националну историју. У свим историјским периодима ове теме су обрађене у одвојеним поглављима.
- Први и Други свјетски рат структурално су обрађени у *Пејићу 07* и *Пејићу 06* на нешто обједињенији начин. Овдје је свјетска и национална историја обају ратова обрађена у двама обједињеним поглављима, која су, међутим, подијељена у мање дијелове поглавља у којима су посебно обрађени одређени аспекти из свјетске и националне историје. Тако су ови прикази, мада нешто обједињенији по структури, ипак одвојени по садржају.
- И прикази у *Матковићу* се, на први поглед, чине више обједињени. Изузевши приказ историје након 1945. године, та се обједињена структура протеже кроз готово све историјске периоде. И овдје је тај обједињени приступ испрекидан досљедно одвојеним приказивањем свјетске и националне историје у мањим дијеловима, на која су читава поглавља издијељена.¹¹⁷

¹¹⁵ Само се у *Валенти*, у поглављу у којем је обрађена историја прије Првог свјетског рата, запажа једнака процентуална заступљеност са једнаком квантитативном распоређеношћу страница које се односе на свјетску и европску, те националну историју.

¹¹⁶ Изузевши период Другог свјетског рата у *Шехићу*, у којем је дат једнак проценат страница. У *Хаџиабдићу* је највише приказана свјетска и европска историја у поглављу у којем је обрађена историја након 1945. године (80-20%).

¹¹⁷ Излазећи изван оквира анализе у овом одломку, аналитичарка ипак жели да нагласи да је, у погледу

4.3. Структура и композиција уџбеника

Све у свему, уџбеници историје, објављени 2007. године за коришћење у основној школи у Босни и Херцеговини, по структури и саставу много су бољи у односу на старија издања уџбеника.¹¹⁸ Утицај Смјерница је очигледан, јер је, барем дјелимично, примјетан развој у саставу уџбеника, од „уџбеника“, у буквалном смислу те ријечи, ка „радним свескама“.

Структура уџбеника прије усвајања Смјерница

Уџбеници објављени 2006. године, то јест, прије усвајања Смјерница (Ганибеговић, Пејић 06), неизмијењена су издања уџбеника који су одобрени и објављени за школску 2003/04. годину, и буквално су уџбеници, то јест, књиге у потпуности испуњене текстом аутора.

- У Ганибеговићу није добро успостављен однос између текста аутора и наставног материјала, гдје је текст доминантна компонента уџбеника. Тако је текст аутора веома дугачак и без одговарајуће структуре. Осим тога, коришћење само црне, бијеле и сиве боје отежава оријентисање кроз уџбеник.¹¹⁹

Сва поглавља почињу кратким уводом аутора, који даје сажетак текста у том поглављу. На крају сваког поглавља налази се списак питања која, углавном, упућују на понављање

података, који су дати у претходном дијелу тог текста. Никакви извори не помињу се у овом уџбенику, а мали број графичких приказа, карти и табела, увршћених у поглавља, испод садрже потписе, али без навођења извора. С њима у вези не поставља се никакво питање ни задатак.

- У Пејићу 06 има више графичких приказа и географских карата у боји, али је однос текста и помоћног материјала опет проблематичан: уџбеник Пејић 06, углавном, се састоји од непрекинутог низа текстова аутора. У поглавља нису увршћени ни извори ни хронолошке табеле, а не налазимо их ни на крају уџбеника.¹²⁰ Питања која се односе на податке дате у тексту аутора налазе се на почетку, у средини и на крају сваког поглавља, уз мале карте, графичке приказе и фотографије.

- И Матковић је издат прије усвајања Смјерница, али се види нешто бољи квалитет у структури и саставу уџбеника. Упркос неумјереној заступљености дугачких и, понекад, структурираних текстова ове групе аутора, у уџбенику су коришћене различите боје, које указују на одређену врсту задатка или податка, па се читаоцу лакше сналазити у тексту.¹²¹ Многобројни графички прикази, фотографије, карикатуре и карте у уџбенику штампани су у боји, те тако разбијају - у структуралном смислу - иначе предуге текстове аутора.

Задаци и питања, такође увршћени у текст на крају сваког поглавља, нису искључиво усмјерени на пуко

садржаја и гледишта групе аутора, цијели приступ уџбенику дефинитивно етноцентричан. У уводу на стр. 7, тако, пише: „...У свакој се цјелини посебним темама обрађују и збивања у Еуроци и свијету која су утицала на повијест хрватског народа. То су само краћи прегледи нужни за разумијевање битних збивања у прошлости хрватскога народа.“ Види Матковић, стр. 7.

¹¹⁸ Међу првим од главних критеријума, узетих из Смјерница и према којима је вршен преглед уџбеника, било је коришћење дидактичког материјала, гдје је тражен и квантитативни однос између текста и дидактичког материјала. Као други, аналитичарка је провјеравала да ли су историјски извори и (у вези с њима) хронолошке табеле увршћене у наставне јединке. И на крају, аналитичарка је прегледала додатке уџбеницима (списак коришћене литературе, списак мање познатих ријечи и израза). Аналитичарка је радила само на уџбеницима, не узимајући додатне компоненте у обзир (радне листове, приручник за наставнике итд), које није имала на располагању.

¹¹⁹ Цијели уџбеник је штампан само у црној и бијелој боји, осим неколико страница у средини (између страница 80 и 81 налази се 16 нумерисаних страница) гдје су увршћени бројни графички прикази, фотографије и географске карте, које се односе на различите епохе обрађене у уџбенику. С техничке стране, карте су толико мале да је немогуће прочитати текст или ознаке на њима. На крају уџбеника налази се рјечник мање познатих ријечи и израза, хронолошка табела догађаја и списак скраћеница; библиографских података нема.

¹²⁰ У Пејићу 06 списак мање познатих ријечи и израза налази се на крају уџбеника, док списка коришћене литературе нема.

¹²¹ На примјер, наставна јединка „Припрема“, која се налази на самом почетку сваког поглавља, у роза је боји; јединка „Задаци“ и „Размислите“ обојене су жутом.

повнављање градива датог у тексту аутора. Одјељак „Прочитајте“, који је увршћен у многе дијелове поглавља, садржи изворе који су битни за дату тему, уз податке и питања за ученике. На крају уџбеника налази се хронологија важнијих збивања и списак мање познатих ријечи и израза, али списка коришћене литературе, као и у *Ганибеговићу* и *Пејићу Об*, нема.

Структура уџбеника након усвајања *Смјерница*

Највећа разлика између уџбеника објављених прије и оних објављених после усвајања *Смјерница*, као што је у претходном тексту наведено, састоји се у усмјерењу ових других ка много јачој структури радне свеске. Под термином „радна свеска“ подразумијева се уједначенији однос између текста и пропратног материјала, дакле састоји се од кратког текста аутора и извора, употпуњених читавим низом различитих задатака и питања, који не морају само да упућују на текст у уџбенику, већ и на графичке приказе, карте, фотографије, карикатуре или табеле.

Два примјера успјешно израђених радних свески

У овом погледу, *Шехић* и *Валента* су изванредни. Оба су радне свеске, и то у правом смислу те ријечи.

- *Шехић* се састоји од концизних текстова аутора, пропраћених разним врстама наставног материјала, на често приближно једнаком броју страница на којима се појављује и текст аутора. На почетку сваког поглавља налази се кратак текст о значајним људима (који нису

искључиво политичари) из обрађеног историјског периода; ту је дата и кратка хронологија догађаја. Поглавља имају веома добру структуру, са различитим текстовима, подацима, задацима и питањима, који се лако препознају према бојама.¹²²

Задаци за ученике не само да су различити, већ и често прилагођени узрасту ученика, како би подстакли њихово интересовање за истраживање историјских података.¹²³ Питања се дјелимично односе на податке дате у тексту, али не искључиво.¹²⁴ На маргини страница уџбеника објашњене су мање познате ријечи и изрази. На крају уџбеника налази се позамашан списак коришћене литературе, са документима који потичу из Београда, Загреба, Сарајева и са других страна.

- У *Валенти*, ауторски текстови су још краћи, а оно што уџбеник чини изузетним је разноврсност начина на који је наставни материјал распоређен, као и коришћење различитих врста материјала. Овај уџбеник је јединствен и по томе да текст и наставни материјал више нису раздвојени, мада су јасно бојом одређени.¹²⁵ Умјесто тога, не само да су једнако заступљени, већ наизмјенично прате једни друге кроз свако поглавље. Читалац ће наћи изворе, сликовни и остали наставни материјал на почетку, у средини или на крају сваког поглавља (обично и на свим заједно).

Питања и задаци који се на њих односе, проширују основне податке и гледишта дата у тексту. Тако се у *Валенти* смјењују гледишта, а ријеч се даје савременицима и другим свједоцима,¹²⁶ знаменитим људима и „обичном човјеку“,¹²⁷ откривају

¹²² Аутори користе одређене боје за одређену врсту текста, као на примјер: релативно кратак текст аутора одштампан је црном бојом, потписи испод графичких приказа плавом, наслови масним плавим словима, а извори у поглављима и радним текстовима („Штиво за обраду“) црвеном бојом.

¹²³ Задаци се кроз цијели уџбеник разликују, а у њих, на примјер, спада састављање хронолошког пописа догађаја или слагалице. Аутори су уврстили и то да ученици уче преко попуњавања табела и дијаграма, помоћу карикатура и сликовног материјала (поређење и анализа).

¹²⁴ На многим, и разним, мјестима од ученика се тражи да искажу своје утиске о написаном тексту или извору (на примјер „Изразите свој утисак о прочитаном штиву.“ на стр. 41).

¹²⁵ Види у уводу пасус „Како се служити уџбеником?“ (Валента, стр. 6), гдје су укратко објашњене различите врсте материјала и сам текст, и гдје су приказани сваки својом бојом.

¹²⁶ У многим дидактичким јединкама, названим „Глас из прошлости“, наведен је историјски извор или су цитиране ријечи очевица датих догађаја, уз питања и задатке аутора овог уџбеника. Поред тога, у *Валенти* су увршћене изјаве многих савременика-свједока, што се препознаје по бијелој боји.

¹²⁷ У наставној јединки: „Великани из сјене“, указује се на „обичне људе“ виновнике великих

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

се необичне појединости¹²⁸ и многострука виђења,¹²⁹ уз примјену разних писаних извора, графичких приказа, карикатура, географских карата и табела. На маргини страница датог поглавља објашњене су мање познате ријечи и изрази, а на крају сваког поглавља је задатак за ученика. На самом крају уџбеника налазе се мање познате ријечи и изрази, списак коришћене литературе и кратка биљешка о аутору.

Даљњи утицај *Смјерница*

- Уџбеници *Хаџиабдић* и *Пејић 07* нису ни близу структури „радне свеске“ у степену у којем су то *Валента* или *Шехић*, јер однос између текста и наставног материјала показује да количина текста далеко премашује коришћени материјал. Ипак, и овдје је примјетна јака оријентација ка *Смјерницама*.

Структура цијелог уџбеника *Хаџиабдић* тако је постављена да читаоцу омогућава једноставно сналажење, тако што нуди концизне текстове, јасно означене додатне податке, изворе, питања и објашњења нових појмова који се појављују у тексту. Осим тога, различите врсте материјала и података у *Хаџиабдићу* се лако препознају, захваљујући различитим бојама. На крају сваког поглавља налази се резиме, преглед важнијих појмова, личности и догађаја из тог периода. Готово свака страница илустрована је фотографијама или графичким приказима, али углавном без задатака или питања у вези с том јединком. Уџбеник се завршава списком коришћене литературе.

- У *Пејићу 07* видна су знатна побољшања у поређењу са директним претходником овог уџбеника, *Пејић 06*. Структура поглавља у *Пејићу 07* много је јаснија, олакшавајући

читаоцу сналажење у уџбенику. Нови појмови објашњени су на маргини странице на којој се помињу, а ту су, означени различитим бојама, и разни сликовни прикази, додатне забиљешке, историјски извори и датуми. На крају сваког поглавља резимирана је хронологија значајних догађаја.

Међутим, почевши од поглавља у којем се говори о периоду између двају свјетских ратова, дужина текста стално расте на рачун наставног материјала. У овом дијелу уџбеника доминира недовољно структуриран, непрекинути текст аутора. Тиме ови дијелови много губе на квалитету у структуралном смислу, што није карактеристика ранијих дијелова овог уџбеника. На крају је наведен списак непознатих ријечи и израза, те литература.

историјских догађаја, а у јединки „Протагонисти времена“, истакнути су људи који су имали изузетно значајну улогу у одређеним историјским периодима и одређеним историјским догађајима.

¹²⁸ У наставној јединки: „Необичне приче“, указује се на неке занимљиве, мало познате, а за ученике интригантне појединости из историје; дата је, на примјер, биографска биљешка и податак о двоструком агенту из Другог свјетског рата, Маргарети Зеле (Мата Хари). Види *Валента*, стр. 43 (конкретно за овај примјер, види и у *Шехићу*, стр. 56).

¹²⁹ У наставној јединки: „Двије стране медаље“, за коју је у уводу дато сљедеће објашњење: „Како се неки догађај може тумачити на два или више начина, сазнат ћете у овој рубрици. Као што свака медаља или новчић имају двије стране које не можемо истовремено видјети, тако и неки догађај има своје различите стране и тумачења.“ Види *Валента*, стр. 6.

5

Додатак

- *Подјела историјских периода у уџбеницима/веза између свјетске и националне историје у сваком од историјских периода*
- *Графички приказ жена у уџбеницима*
- *Списак анализираних уџбеника*
- *Скраћенице*
- *Смјернице*

5.1. Подјела историјских периода у уџбеницима / веза између свјетске и националне историје у сваком од историјских периода

	Укупан број страница	Период прије I свјетског рата (%) ¹³⁰	I свјетски рат (%)	Период између два рата (%)	II свјетски рат (%)	1945 -1989/90. (%)	Распад Југославије - рат у БиХ (%)
<i>Валента</i>	195	16% %(50/50)	14% %(54/44)	24% %(62/38)	17% %(59/41)	20,5% %(60/40)	1%
<i>Хаџиабдић 07</i>	144	16% %(30/70)	12,5% %(61/39)	28% %(66/34)	19% %(56/44)	17% %(80/20)	2%
<i>Шехић</i>	245	19% %(39/61)	15% %(67/33)	24% %(63/37)	16% %(50/50)	20% %(65/35)	1,5%
<i>Ганибеговић</i>	144	13% %(63/47)	17% %(36/64)	30,5% %(62/48)	19% %(45/55)	14,5% %(62/48)	1%
<i>Матковић</i>	141	-	-	42,5% %(38/62)	17% %(63/37)	18% %(60/40)	7%
<i>Пејић 07</i>	209	21 % % 40/60	11 % % 40/60	16 % % 50/50	22 % % 45/55	19 % % 70/30	4 %
<i>Пејић 06</i>	250	19% %(40/60)	12% %(55/45)	20% %(61/39)	22% %(47/53)	18% %(60/30)	4%

5.2. Графички приказ жена у уџбеницима¹³¹

Аналитичарка је покушала да у уџбеницима утврди које се женске особе помињу у области свјетске и европске, односно националне историје, па их је подијелила на:

- a) графички приказ жена у домену политичке и војне историје и
- b) графички приказ жена у области друштвене и културолошке историје.

¹³⁰ Статистички подаци у загради односе се на проценат заступљености података из свјетске и европске историје (цифра лијево), односно националне историје (цифра десно).

¹³¹ Под „графичким приказом“, аналитичарка подразумијева фотографије и сликовни материјал. Нису уврштени прикази у којима се види „маса људи“, него само они на којима се појављује један човјек или највише пет људи. Аналитичарка је сваки појединачни приказ рачунала као само једну ставку, без обзира на то колики се број жена на њему види. Урачунати су и прикази са политичарима и њиховим супругама, мада је јасно да је нагласак стављен на мушку половину брачног пара.

Табела: Графички приказ жена у уџбеницима

Уџбеник	Жене у домену политичке и војне историје	Жене у домену друштвене и културолошке историје	Број жена које се помињу у уџбенику, укупно
<i>Ганибеговић</i>	-	Марија Кири Жена из америчког села	2
<i>Матковић</i>	Савка Дабчевић -Кучар	Грета Гарбо	2
<i>Пејић 07</i>	Краљица Викторија Руска царска породица Краљ Александар са супругом	Женски модни стилови Надежда Петровић Црногорка Радница Дјевојчица	8
<i>Пејић 06</i>	Краљ Милан са супругом	Грађанка (два пута) Радница (два пута) Марија Кири Исидора Секулић Дјевојчица	8
<i>Хаџиабдић 07</i>	Ана Франк	Marie Curie (Марија Кири) Ткаље Жена из америчког села Грета Гарбо Валентина Терјешкова Rosa Parks (Роза Паркс) Мајка Тереза Gabrielle Chanel (Габријел Шанел) Florence G. Joynes (Флоренс Џојнер)	10
<i>Шехић 07</i>	Краљица Викторија Роза Луксембург Клара Цеткин Ана Франк	Марија Кири-Скловска Anna Pavlova (Ана Павлова) Mata Hari (M. Zelle) Портрет мајке Грета Гарбо Фрида Кало Калдерон Коко Шанел Жена из америчког села Мајка Тереза Валентина Терешкова Постер за филм са ликом дјевојке	15
<i>Валента 07</i>	Краљица Елизабета Margaret Thatcher (Маргарет Течер) Indira Mahatma Gandhi (Ганди) Џемал Биједић са супругом	Суфражеткиње Босанке Босанка везе Ромкиње Margaretha Zelle (Маргарета Зеле) Руска царска обитељ Marlene Dietrich (Марлен Дитрих) Женска мода Жене код Берлинског зида Elizabeth Eckford (Елизабет Екфорд) Valentina Terješkova Jacqueline Kennedy (Жаклина Кенеди) sa Marilyn Monroe (Мерилин Монро) Ева-Евита Перон	18

5.3. Списак анализираних уџбеника

- a) **Ганибеговић** = Мухамед Ганибеговић. Хисторија – Повијест за осми разред основне школе (треће издање). ИП "Свијетлост" д.д. Сарајево 2006
- b) **Хаџиабдић** = Хаџија Хаџиабдић, Едис Дервишагић, Ален Мулић, Вахидин Мехић. Хисторија. Историја. Повијест 8. Уџбеник за 8. разред основне школе. Босанска Књига. Тузла 2007
- c) **Матковић** = Хрвоје Матковић, Божо Голужа, Ивица Шарац. Повијест 8. Уџбеник за VIII разред основне школе (треће издање). Школска наклада. Мостар 2006
- d) **Пејић 06** = Др. Ранко Пејић. Историја за 9. разред основне школе. Завод за уџбенике и наставна средства. Источно Сарајево 2006
- e) **Пејић 07** = С. Тешић, С. Гаврић, Р. Пејић. Историја за 9. разред основне школе. Завод за уџбенике и наставна средства. Источно Сарајево 2007
- f) **Шехић** = Зијад Шехић, Звјездана Марчић-Матошевић, Алма Лека. Хисторија. Историја. Повијест. Уџбеник са историјском читанком за осми разред основне школе. Сарајево Publishing. Сарајево 2007
- g) **Валента** = *Леонард Валента*. Хисторија – Повијест за 8. разред основне школе. Босанска ријеч. Сарајево 2007

5.4. Скраћенице

MoP	= Меморандум о разумијевању
Смјернице	= <i>Смјернице за писање и оцјену уџбеника историје основних и средњих школа у Босни и Херцеговини, јануар 2006. године</i>
I свјетски рат	= Први свјетски рат
II свјетски рат	= Други свјетски рат
БиХ	= Босна и Херцеговина
АВНОЈ	= Антифашистичко в(и)ј)еће народног ослобођења Југославије
НДХ	= Независна Држава Хрватска
Суд у Хагу	= Међународни кривични суд за бившу Југославију
НАТО	= Сјеверноатлантски савез

5.5. Смјернице

Комисија за израду смјерница
концепције нових уџбеника историје
у Босни и Херцеговини

СМЈЕРНИЦЕ ЗА ПИСАЊЕ И ОЦЈЕНУ УЏБЕНИКА ИСТОРИЈЕ ОСНОВНИХ И СРЕДЊИХ ШКОЛА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

јануар 2006. године

1. Полазне основе

Полазећи од наведених препорука Меморандума о разумијевању, препорука Савјета Европе о подучавању историје 21. вијека (2001/15), препорука UNESCO-а у вези с образовањем за међународно разумијевање, сарадњу и мир, и образовање у односу на људска права и темељне слободе (Париз 1974.), те Декларације и Цјеловитог оквира дјеловања у образовању за мир, људска права и демократију, Комисија је донијела опште, посебне и појединачне смјернице за писање уџбеника историје, њихову оцјену и примјену;

У складу с Оквирним законом о основном и средњем образовању (Службени гласник БиХ, бр. 18/2003), а посебно с члановима 3, 4 и 6, овог Закона, те Меморандума о разумијевању о успостављању Комисије за израду смјерница за писање уџбеника историје у Босни и Херцеговини, потписаног у мају 2004. године, Министар просвјете и културе Републике Српске, сва кантонална министарства просвјете као и Одјељење за просвјету Брчко дистрикта су усвојили доље наведени текст смјерница, чију су израду потпомогли Министарство цивилних послова Босне и Херцеговине, Министарство просвјете и културе Републике Српске, Министарство образовања и науке Федерације Босне и Херцеговине.

Уџбеник историје произилази из наставног плана и програма.

У изради смјерница уважаване су препоруке Меморандума о разумијевању, у којем се истичу циљеви да:

- 1.1. Ученици добију основно разумијевање историје сва три конститутивна народа и националних мањина;
- 1.2. Босна и Херцеговина буде главна полазна тачка;
- 1.3. Три конститутивна народа и националне мањине буду представљени на непристрасан начин;
- 1.4. Спорна питања прописаног наставног плана и програма буду објашњена на начин који не вријеђа, те уважава осјећања конститутивних народа и националних мањина;
- 1.5. Сусједне државе буду представљене на непристрасан начин;
- 1.6. Интерактивно учење и компаративни методолошки приступи буду примијењени приликом писања уџбеника.

2. Опште смјернице за писање уџбеника историје

- 2.1. Код писања уџбеника, аутори би требали смањити квантитет информација које се односе на политичку историју, како би се омогућио већи број информација које би ученици добили и кроз друге аспекте историје, као што су културна, друштвена, економска и историја свакодневног живота.
- 2.2. Уџбеници требају бити научно утемељени, објективни, те усмјерени на стварање заједничког разумијевања, помирења и мира у БиХ.
- 2.3. Код писања уџбеника, аутори треба да примјењују мултиперспективност, да би ученицима омогућили да се науче толеранцији. Мултиперспективност треба да буде заступљена у свим аспектима уџбеника, у текстовима, илустрацијама и изворима. Приступ мултиперспективности може да буде заступљен у уџбеницима самим тим што ће да буду представљени и други погледи на одређену чињеницу или догађај.
- 2.4. Национална историја требала би да буде представљена у ширем контексту Босне и Херцеговине и сусједних земаља, са примјерима узетим из БиХ, и с одразом разноликости као обогаћујућим фактором.
- 2.5. Текст и прилози о сусједним државама заснивају се на науци, објективности, те толеранцији и мултиперспективности.
- 2.6. Питања и задатке за ученике треба формулисати на начин који ће подстицати критичко и отворено размишљање, као и способности да се анализирају историјски процеси. Аутори требају да воде рачуна о томе да текст уџбеника подстиче развој критичког мишљења ученика, приказујући историјске садржаје из различитих перспектива.
- 2.7. Контраверзне теме треба да буду наведене у уџбеницима, да би биле отворене за дискусију. Навести да постоје различите интерпретације истих историјских догађаја, уз обавезно навођење различитих историјских извора.
- 2.8. Код писања уџбеника, аутори треба да поштују равнотежу између количине текстова, илустрација, извора и задатака за ученике.
- 2.9. Информација у уџбеницима треба да буде представљена тако да омогући интерактиван начин рада.
- 2.10. Уопштено говорећи, језик који се користи у уџбеницима треба да буде ослобођен термина и дефиниција које наводе на мржњу и стварају слику непријатеља, посебно кад се говори о сусједним државама.
- 2.11. Текстови у уџбеницима треба да буду писани језиком прикладним за узраст ученика и способности ученика, као и обим датума и догађаја у тексту. Уз то, текстови не би требали бити досадни ученицима; учење историје треба бити забавно и да подстиче учење.
- 2.12. Пожељно је да аутори примјењују компаративне методе у обради појединих наставних садржаја.
- 2.13. Уџбенике историје може писати и група аутора, која би се састојала од научних радника и наставника из праксе.
- 2.14. Сви будући рецензенти уџбеника требају да испоштују смјернице ауторима.
- 2.15. Из опште и националне историје, потребно је равномјерно обрадити личности које су обиљежиле одређени временски период, кроз све аспекте њиховог дјеловања (културе, политике, итд.)
- 2.16. У уџбеницима треба да буде заступљено наставно градиво о улози и положају жена у друштву, кроз различите историјске периоде.
- 2.17. При изучавању историјских садржаја, треба обратити пажњу на историју националних мањина у цијелој БиХ.
- 2.18. Уџбеници историје морају бити у складу са Уставом Босне и Херцеговине;

3. Посебне смјернице за писање уџбеника историје

Од савременог уџбеника историје очекује се не само да образује, већ и да подстиче, усмјерава и води развој ученика. Поред општих смјерница у писању уџбеника историје за основну школу, потребно је уважити постојеће наставне планове и програме. Заједничко језгро наставних планова и програма из историје треба да буде уграђено у уџбенике. Ове смјернице обавезујуће су за ауторе и рецензенте.

Добар уџбеник историје чини:

Скуп компонената (као што су уџбеник, радни листови, приручник за наставнике, документи на ЦД-у, историјски атлас, документарни филмови, слајдови, остали пратећи садржаји итд.), који прати наставни план и програм и придржава се општих принципа квалитета (као што су, на примјер, поузданост, привлачност, могућност стваралаштва ученика и наставника, итд.).

- 3.1. Уџбеници концептуално треба да буду урађени тако да историјски извори буду уврштени у садржај уџбеника за сваку наставну јединицу, и да буду разноврсни.
- 3.2. Уџбеник историје рашчлањује наставне садржаје задатим наставним програмом и заједничким програмским језгром.
- 3.3. Уз уџбенике, аутори су дужни да израде и приручник за наставнике. Приручник треба да понуди примјере обраде наставне јединице, као и облик и методу рада, циљеве, задатке, резултате учења, наставна средства, те минимум дидактичких средстава.
- 3.4. Приказ свакодневног живота треба да буде укључен у све уџбенике, те уграђен у историјске периоде.
- 3.5. У уџбенике уврстити хронолошке табеле.
- 3.6. Дидактички материјали, који прате уџбенике у обради сваке наставне цјелине, треба да садрже питања, задатке, фотографије, илустрације, слике, графиконе, историјске карте итд., и треба да буду што заступљенији у уџбеницима.
- 3.7. Уџбенике историје потребно је довести у корелацију са сродним наставним предметима, када је то могуће.
- 3.8. Програмска концепција уџбеника мора да одговара узрасту ученика. У једној наставној јединици, нове појмове треба објашњавати у складу с узрастом ученика.
- 3.9. Наставна грађа мора да буде у функцији интерактивног учења. Наставника ставља у улогу координатора дијалогске методе.
- 3.10. Терминологија која се користи у обради историјских садржаја треба да одражава вријеме о коме се говори.
- 3.11. Употреба историјских карата треба адекватно да одражава историјску епоху коју карте представљају.
- 3.12. Правила у изради уџбеника историје чине структурисано, повезано и поступно излагање историјских садржаја са примјерима.
- 3.13. Лакше уочавање структуре уџбеника историје може да се постигне помоћу различитих графичких средстава – истицањем бојом, увлачења, згушњавања и разрјеђивања текста, помоћу наслова и међуналова, задатака за повезивање и систематизацију појмова, као и понудом готових систематизација.
- 3.14. Аутори треба да воде рачуна о нивоима знања у креирању уџбеника. Нивои знања поредани су од најнижег (ниво репродукције), до највишег (знање на нивоу синтезе и процјене).
- 3.15. Уџбеник историје основна је обавезна школска књига, којом се одређује ниво знања у оквиру сваке програмом предвиђене теме из историје.
- 3.16. Потребно је одредити оквир обраде историјског садржаја, и то према обиму

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе

(квантитет, број и количина информација о неком историјском садржају) и дубини до које ће се ићи у обради тог историјског садржаја.

- 3.17. Уводни дио часа могао би да се осмисли као повезивање претходно усвојених знања и сазнања са новим садржајем.
- 3.18. Радна свеска за ученике треба пратити уџбеник и користити се ради систематизације градива. Радне свеске могу бити скромније дизајниране; не морају бити у боји, нити штампане на скупом папиру.
- 3.19. **Приручник за наставнике који садржи:**
  - Упуте за обраду историјских садржаја кроз теме у уџбенику;
  - Примјере за реализацију бар једне наставне јединице;
  - Приједлог дидактичког минимума за обраду наставне грађе.

4. Појединачне смјернице за писање уџбеника историје

Поред наведених посебних смјерница које се односе на уџбенике свих разреда, у уџбеницима свих разреда потребно је да се има у виду и сљедеће:

- 4.1. У уџбеницима који обрађују садржаје из периода старог вијека и антике, илустрације би, у односу на текст, требале да буду заступљене у већем обиму.
- 4.2. Текстови у уџбеницима треба да буду писани језиком прикладним за узраст ученика и способности ученика. Не би требало претрпавати текстове датумима и догађајима. Уз то, текстови не би требали да буду досадни ученицима.
- 4.3. Код обраде свјетских религија из старије историје, треба нагласити њихове заједничке црте и специфичности у периоду настајања.
- 4.4. Предисторијски период и праисторијска налазишта као и античка средњовјековна, треба да буду назначена на карти БиХ, као централно полазиште, а сусједне земље треба да буду представљене само са важнијим налазиштима.
- 4.5. Потребно је у уџбеницима дати мању заступљеност политичкој историји, и увести више садржаја из економске, друштвене, културне историје и историје свакодневног живота, уз поштовање принципа навођења више историјских извора.
- 4.6. Програмске садржаје из периода средњег вијека могуће је структурисати тематско-хронолошки.
- 4.7. Изучавање историје БиХ у средњем вијеку треба да буде у првом плану, а историјски догађаји у сусједним земаљама треба да се прате на равномјеран начин, поштујући хронологију и међусобну повезаност.
- 4.8. Период револуција новог вијека треба обрадити као феномене у ширем историјском контексту и представити концептуално. Потребно је водити рачуна о специфичностима сваке револуције.
- 4.9. Уврстити мултиперспективност и приказати историјске процесе из периода новог вијека, и што више историјских извора различитог поријекла.
- 4.10. Аутор уџбеника требао би да користи задатке и вјежбе критичког размишљања, те да користи илустрације које су примјерене узрасту ученика.
- 4.11. Омогућити ученицима да схвате историјске феномене, процесе, и утврде најбитније чињенице.
- 4.12. Реченице које се користе у уџбенику историје треба да буду нешто дуже и сложеније него што су реченице које користе сами ученици, да би уџбеник подстицао развој ученичког језика, али не би требале да буду претјерано дугачке, да не отежавају памћење и разумијевање градива.
- 4.13. Текстови у уџбеницима треба да буду писани језиком прикладним за узраст ученика, као и обим датума и догађаја у тексту. Уз то, текстови не би требали бити досадни ученицима; учење историје треба бити забавно и да подстиче учење.

- 4.14. У обради периода од 1945. до 1992. године, потребно је представити садржаје на неколико нивоа: историја свијета, Европе, сусједних држава, односно бивше СФРЈ и БиХ; теме је потребно обрадити концептуално, кроз интеграцијске процесе у свијету и Европи.
- 4.15. Треба обрадити личности које су обиљежиле 20. вијек, кроз све аспекте дјеловања; културе, умјетности, политике, итд.
- 4.16. Министри просвјете увиђају потребу обрађивања историјских процеса закључно с крајем 20. вијека како би се обрадили и ови процеси у складу са наведеним смјерницама.

5. Гимназија и друге средње школе

Полазне основе, опште, посебне и појединачне смјернице, садржане у овом документу, односе се и на више нивое образовног система (гимназија и стручне школе). Оне су основа за писање уџбеника историје, с тим што се историјска грађа обрађује обимније, дубље и садржајније.

- 5.1. Требало би подстакнути групе ученика да се укључују у истраживачке пројекте и интерактивно учење, да би створили услове за вођење дијалога.
- 5.2. Контраверзне теме у уџбеницима, углавном, треба навести као теме отворене за дискусију.
- 5.3. Историјски садржаји који се представљају у уџбенику треба да буду научно и стручно адекватни, треба да одражавају најзначајнија достигнућа историјске науке, те да прате савремене токове и резултате најновијих истраживања историјске науке.
- 5.4. Историјски текст мотивише ученике на самосталан рад и самозакључивање о историјским процесима и појавама.
- 5.5. Историјски текст уводи ученике у самостална истраживања и ствара услове за вођење дијалога и развијање отвореног и толерантног размишљања.
- 5.6. Омогућава и потиче на развој аналитичких и критичких способности код ученика.
- 5.7. Мотивира ученика на самостални рад и самозакључивање о историјским процесима, појавама и догађајима.

6. Примјена нових уџбеника

Примјена нових уџбеника захтијева потпуно другачију улогу наставника у систему образовања. Уџбеници су осмишљени за интерактивно учење и претежно дијалошку методу, па је неопходно извршити едукацију наставника за овај вид наставе.

Да би се у потпуности одговорило новој концепцији и захтјевима уџбеника, потребно је већ сада започети реализацију сталног образовања наставника. Стално стручно образовање могу да реализују инструктори, који су дубоко ушли у суштину нове концепције уџбеника. С тим у вези, надлежна министарства просвјете и културе, би требала подузети напоре ка планирању финансијских средства за реализацију овог програма. Оцјена нових уџбеника од рецензената подразумијева потпуну примјену овог документа. Упуте рецензената морају да буду отворене за продор нових идеја у историји.

Ове смјернице биће објављене у Службеном листу.

7. Технички стандарди уџбеника

Савремени приступ настави историје и савремени уџбеник историје подразумејува да:

- 7.1. Техничка обрада и дизајн уџбеника могу да служе генерацијама ученика неколико година (прошивени уџбеник), онолико колико трају важећи наставни планови и програми;
- 7.2. Уџбеници ће бити прилагодљиви узрасту ученика, при чему се већи формат примјењује у нижим разредима, а мањи у вишим разредима;
- 7.3. Укупан број страница текста и прилога одређује наставни програм;
- 7.4. Насловна страница (корице – пластифициране или тврде) мора да буде прикладна садржају, атрактивна и привлачна;
- 7.5. Прилози у уџбенику буду вишебојни (колорни) на фото-папиру;
- 7.6. Уџбеник садржи биографију аутора, са текстом обраћања ученицима;
- 7.7. Тип слова, наслови тема, поднаслови тема и наставне јединице буду тако дизајнирани да чине слојевитост наставне грађе;
- 7.8. Прилози величином, садржајем и детаљима буду јасни и одговарају захтјевима текста;
- 7.9. Прилози буду унутар текста, гдје се аутор на њих позива;
- 7.10. Потписи испод прилога типом слова буду различити од текста;
- 7.11. Историјске занимљивости буду посебно издвојене типом слова или бојом подлоге;
- 7.12. Уџбеник служи у школи и код куће;
- 7.13. Задовољава еколошке стандарде, посебно бојама и графиком, које не штете здрављу;
- 7.14. Уџбеник одговара савременим стандардима.

Закључци:

1. Комисија је констатовала да постоји различито виђење одређених историјских садржаја у наставним плановима и програмима и тачке 1.2 Меморандума о разумијевању, која наводи да је Босна и Херцеговина полазна тачка, и предлаже да се настави рад на усаглашавању наставних планова и програма, кроз израду стандарда у образовању.
2. Требало би подузети даљње кораке, усмјерене ка усаглашавању концепта приказивања историјских садржаја из националне историје (под националном историјом подразумејува се историја свих конститутивних народа и националних мањина који су живјели, односно живе на простору Босне и Херцеговине).
3. Смјернице за предмет Историја, требају се одразити и на предмет Познавање природе и друштва.

5

Анализа уџбеника историје за завршне разреде основне школе